
BÖRTÖN SZÍN-FALAK

Bognár Alexandra

A tanulmány szerzői jogi védelem alatt áll, megkeresésre történő rendelkezésre bocsátása nem minősül nyilvánosságra hozatalnak, így a mű valamennyi felhasználásához (ide értve az idézést is) a szerző kifejezett, külön engedélye szükséges.

lezárva: 2014.11.02.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	3
I. BEVEZETŐ.....	4
I. 1. A KUTATÁS MÓDSZERÉRŐL	5
II. BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS A XXI. SZÁZADBAN	6
II. 1. MI A HELYZET MAGYARORSZÁGON?	7
II. 2. ÍGY NEVELD A FOGVATARTOTTADAT	9
II. 3. A MŰVÉSZETTERÁPIA, MINT A NEVELÉS ESZKÖZE	10
II. 4. A TÁRSADALOM RÉSZVÉTELE A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN.....	12
III. SZÍNHÁZ A BÖRTÖNBEN, A BÖRTÖNRŐL, AVAGY MIT IS JELENT A BÖRTÖNSZÍNHÁZ?	14
III. 1. ÖTLETTŐL A MEGVALÓSÍTÁSIG	14
III. 2. VÁLOGATÓ.....	15
III. 3. VAJON JELENT-E TÁRSADALMI VESZÉLYT A FOGVATARTOTTAK NYILVÁNOS SZEREPELTETÉSE?.....	16
KÜZDELEM AZ ELŐÍTÉLETEK ELLEN.....	17
III. 4. A DÖNTŐ RÉSZTVEVŐI	18
"HOGYAN LEHET RÁVENNI A FELNŐTTET ARRA, HOGY ALKALMAZKODJON ÉS PARTNER LEGYEN? A KULCSSZÓ A JÁTÉK."	19
"MINDKÉT OBJEKTUMUNK AZONNAL RÁMOZDULT. MI SAJÁT ÖTLETTEL: ELOLVASTAM ÉS TETSZETT!"	20
"NAGY KIHÍVÁS VOLT, NÁLUNK KÖRÜLBELÜL NEGYVEN FOGVATARTOTT VAN, AKI DOLGOZIK ÉS ITT IS VAN."	21
"NEM VAGYOK TELJESEN ÓRÜLT!"	22
"KÉRDÉS NÉLKÜL JELENTKEZTÜNK."	23
"AZ A LEGJOBB, AMIKOR ÉSZRE SEM VESZIK, HOGY TANULNAK."	24
III. 5. A REPERTOÁR	25
"EGY-EGY DRÁMAÍRÓ IS MEGIRIGYELHETNÉ, VÉGIG NAGYON IZGALMAS, CSODÁLATOS A BEFEJEZÉS."	26
"MINTHA KOLLÉGÁT LÁTTAM VOLNA A SZÍNPADON."	27
"EGY-EGY ÜVEGES TEKINTETBEN NÉHA MEGPILLANTOTTAM EGY HALVÁNY REMÉNYSUGARAT, HOGY A HOLNAP MAJD TALÁN SZEBB LESZ."	28
"MAI STÍLUBAN, MAI EMBEREK, MAI FIGURÁK MEGNYILVÁNULHATTAK, MAJDNEM, MINT ÖNMAGUK."	29
"NAGYON JÓ VOLT LÁTNI, HOGY ÖT KIGYÚRT PASAS HOGYAN LÉNYEGÜL ÁT AZÁLTAL, HOGY NÍVÓS DARABBAL FOGLALKOZIK."	30
"DÖBBENET HOGY MENNYIRE FIGYELTEK EGYMÁSRA, FOLYAMATOSAN KÖZÖS, NAGY EGYÜTTLÉTET ÉREZTEM."	31
III. 6. AZ ÍTÉLET	32
III. 7. ...EGYSZER VOLT BUDÁN KUTYAVÁSÁR?.....	34
IV. UTÓÉLET ÉS MOTIVÁCIÓK.....	36
IV. 1. ELKÉPZELÉSEK ÉS CÉLOK	37
IV. 2. UTÓHATÁS	39
IV. 3. EGY RENDEZVÉNY MÉG NEM ELÉG	41
V. ÖSSZEGZÉS	43
V. KONKLÚZIÓ	45
FORRÁSJEGYZÉK	46

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Nagyon szeretném megköszönni az Országos Parancsnokságnak, hogy engedélyezte számomra, hogy több büntetés-végrehajtási intézetben (a továbbiakban bv.) mélyinterjúkat készítssek a bv. vezetőségével, dolgozóival és fogvatartottaival.

Hálás vagyok Dr. Füzesi Viktor bv. ezredes, intézetparancsnoknak, Grabicza Róbert bv. alezredes, parancsnokhelyettesnek, Gyöngyösi Imre, bv. százados, vezető-nevelőnek és B. Péter fogvatartottnak az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézettől; Csányiné Lukács Emese, bv. őrnagynak, Csizmadia Csaba bv. százados, nevelőnek, a Kíváncsi Kiselefént című darabban vizilovat játszó fogvatartottnak a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetétől; Szanza Lászlóné, bv. alezredesnek, Hazafi Éva, könyvtárvezető-nevelőnek, F. Gábor és O. Ádám fogvatartottaknak a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézettől; Mihály Attila bv. ezredes, intézetparancsnoknak a Győr-Moson-Sopron Megyei Büntetés-végrehajtási Intézettől, Császárné Győrfy Andrea bv. őrnagy, pszichopedagógiai osztályvezetőnek, Sallay Amália, nevelőnek, valamint B. László, Cs. Krisztina, G. Zoltán, H. Zoltán, K. Henriett ápoltaknak az Igazságügyi Megfigyelő és Elmeógyógyító Intézettől; Balázs Péter bv. dandártábornok, intézetparancsnoknak, Pleszné Antal Ágnes bv. alezredesnek és Melegné Varga Edina bv. hadnagynak a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézettől; Gombos Levente bv. főhadnagynak, Pappné Baranyi Edina bv. hadnagynak, F. Sándor és H. Mihály fogvatartottaknak a Tiszaöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézettől, hogy fogadtak és véleményüket, tapasztalataikat, gondolataikat megosztották velem.

Továbbá, dr. Borsós Beátának, a Bartók Kamaraszínház igazgatójának; végezetül a zsűri tagjai közül Csadi Zoltán színművésznek és Pogány Judit színművésznőnek tartozom köszönettel, hogy idejüket és energiájukat áldozták arra, hogy az ő meglátásaikkal együtt ez az írás megszülethessen.

I. BEVEZETŐ

Bár tudom, hogy nincs új a nap alatt, mégis úgy érzem, sikerült egy olyan témát találnom, amely nemcsak a kulturális élményt mutatja be, hanem azon keresztül azt is, hogyan változott meg a fogvatartottak élete és gondolkodásmódja. Dolgozatommal a 2013-ban, Dunaújvárosban megrendezett 1. Börtönszínházi Találkozó - érdemtelenül kis publicitást kapott - eseményére és az ehhez kapcsolódó esetleges társadalmat érintő pozitív kihatásaira szeretnék rávilágítani.

Ahogy a földrengésnél is vannak utórezgések, itt is érezhető volt az esemény utólagos hatása, mind az intézményekre, mind az elítéltekre. Ez számomra legalább annyira érdekes, mint a rendezvény maga, hiszen érdemi változást hozott a börtön lakóinak "szín"-telen életébe, átformálta a látásmódjukat, gondolkodásukat, a családjukhoz és társaikhoz való viszonyukat, kapcsolatukat. Ám nemcsak ez történt, ugyanis olyan művészeti-, színházi-, irodalmi műveltséggel gazdagodtak, amely eddigi életükből valószínűleg sokaknak kimaradt.

Azt, hogy minderre igény volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a fogvatartottak kedvet kaptak arra, hogy a klasszikus irodalmat egymásnak is tanítsák, (ezt később részletesen kifejtem). Több intézményben tapasztaltam, hogy az elítéltek azóta is foglalkoznak színházi események megrendezésével, azok bemutatásával, tapasztalataik átadásával az újonnan érkező állománynak. Ez abból a szempontból is fontos, hogy nem bűncselekmény-továbbképzőnek tartják a börtönt és nem technikák finomításával töltik idejüket, hanem írni-olvasni, a leírtakat értelmezni, eljátszani tanítják egymást.

Mindez segít önbizalmuk megszilárdításában, szókincsük gazdagításában, beszéd- és kifejezőmódjuk fejlesztésében, amely nagy segítség lehet a társadalomba való visszailleszkedésük, érvényesülésük szempontjából. Ha valaki megtalálja a helyét, ahol jól érzi magát és a folyamatos megélhetése is biztosított, akkor nem fog más utat keresni. Végére is, ez mindannyiunk érdeke és így elmondhatjuk, hogy a bv. teljesítette feladatát.

I. 1. A KUTATÁS MÓDSZERÉRŐL

Mielőtt az előbb leírtakat alaposabban kibontakoztatnám, hangsúlyozni kívánom, hogy a tanulmány olyan személyes mélyinterjúk alapján született, amelyeket a fent említett rendezvény döntőjébe jutott valamennyi bv. intézetben készítettem. Betekinthettem az előadásokba, lehetőséget kaptam hosszasan beszélgetni az intézmény vezetőségével, és több szerepet vállaló elítélttel.

A darabban résztvevők őszintesége és nyitottsága mélyen meghatott. Nagyon érdekes volt, hogy majdnem két év elteltével a zsűri két meginterjúvált tagja, szinte minden szereplőre emlékezett, arra is, hogy milyen szempontok alapján hozták meg a döntésüket. A fesztivál helyszínét biztosító színház igazgatója a kezdeti félelmei, aggályai után végül hasznosnak ítélte az ilyen jellegű megmozdulásokat. Tanulságos volt a szereplő fogvatartottakkal (és az IMEI-ben lévő betegekkel) beszélgetni, az ő szemléletüket megismerni, és az életükben azóta bekövetkezett változásokat figyelemmel kísérni. Reményre adhat okot, hogy nemcsak a szereplőgárda, hanem a szereplők cellatársai is egy kisebbfajta "közművelődési" folyamaton mentek át úgy, hogy nem érezték ezt unalmas kötelezettségnek. Ne feledjük azt a tényt, hogy egy külső (idegen) ember voltam, aki kíváncsi volt a véleményükre, az átélt élményeikre, ennek ellenére meglepő lelkesedéssel és nyíltsággal beszélgettek velem. Megdöbbenő volt, hogy senkinek nem jutott eszébe ezelőtt, hogy megkérdezze őket mindezekről, így az első lehettem, akinek őszintén kitárhatták a lelküket a rendezvényen túlmenően is.

Az internet segítségével lehetőségem nyílt kapcsolatba lépni több külföldi bv., valamint utógondozói intézmény dolgozójával, illetőleg már szabadulásukat élvező emberekkel, amely hasznos volt a nemzetközi kitekintéshez.

Sajnálatos módon, a dolgozat keretek közé szorítása miatt (karakterszám, oldalszám) csak a rendelkezésemre álló információk velejét tudom megosztani. Úgy vélem, hogy a téma mindenképpen - már csak az autentikus források miatt is - érdekesebb egy hosszabb kifejtésre, amelynek megvalósítását tervezem.

II. BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS A XXI. SZÁZADBAN

Végezzünk egy rövid áttekintést a büntetés-végrehajtás szerepéről, később arról, hogyan fűződik ehhez a művészet, mint terápia. Mint alapvetés, érdemes abból kiindulni, hogy mit fogalmaz meg célként ma a bv., hogyan éri ezt el, és mindezt milyen eredménnyel teszi.

A klasszikus iskola hívei - melynek előfutára Beccaria volt - ugyan még azt vallották, hogy a büntetés célja csupán az igazságos megtorlás (egyben, az elrettentés)¹, ám mára ez a vélekedés megdőlt. Beccaria gondolatai a mai napig megmaradtak elvárásként, gondolok itt a bűnözői magatartás hatékony elrettentésére, az egyenlő igazságszolgáltatásra vagy a méltányos és ésszerű jogalkotás - jogalkalmazásra². Tegyük hozzá, új célok is megjelentek: (speciális és generális) prevenció, vagyis a társadalom védelme, illetve a személy "rehabilitációja", tehát jó útra térítése. Tanulmányomban ez utóbbit igyekszem kifejteni bővebben.

Igazodva a nemzetközi trendhez, a régi és az új bv. kódex is tartalmazza a bv.-nek azon feladatát, hogy elősegítse az elítélt (szabadulását követően történő) társadalomba való beilleszkedését³. Konkrétan megfogalmazza az oktatás támogatását vagy az önképzés fontosságát. Bár ezen feladatokat jogszabály deklarálja, módszertani útmutatást nem ad hozzá, így nehézkessé válik annak teljesítése. Természetesen mindehhez anyagi és személyi feltételeknek is rendelkezésre kell(ene) állnia. Meggyőződésem, hogy pusztán (új) jogszabályok beiktatásával körülményes egy ennyire komplex társadalmi probléma megoldása.

Adottak a börtön körülményei és ismertek a börtönlét utáni kilátások is (gondolok itt például a munkavállalás vagy a vállalkozás nehézségeire büntetett előélettel). Korinek László egyenesen úgy fogalmaz, hogy ezek szöges ellentétben állnak a büntetés tulajdonképpeni céljával, így

¹ D. Beyleveld: *Identifying, explaining and predicting deterrence*, in: *The British Journal of Criminology*, Vol. 19, No. 3, 1979 július, p. 205

² A. N., Carpenter: *Beccaria, Cesare: Classical School*, academia.edu, 2010, p. 10

³ 2013. évi CCXL. törvény: 1. § (2) (a), 83. §, 1979. évi 11. tvr: 19. §, 38. §

minél több időt tölt valaki börtönben, annál távolabb kerül a társadalomtól⁴. Vagyis, az idő múlásával csökken a reszocializáció esélye. Mindezek után hatalmas kihívásnak tűnik ezen emberek ösztönzése vagy önmaguk megerősítése. Reálisan szemlélve a hazai gyakorlatot, reintegrációs tevékenységre korlátozottan kerül sor, így a kitűzött célok megvalósítása kudarcra van ítélve. Mire is gondolok?

II. 1. MI A HELYZET MAGYARORSZÁGON?

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának hivatalos honlapján elérhető statisztikák⁵ azt mutatják, hogy a börtönpopuláció évről évre nő. Míg 2008-ban kevesebb, mint 15.000 fogvatartott, addig 2013-ban már több, mint 18.000 töltötte büntetését a hazai intézményekben. A Legfőbb Ügyészség bűnözési adatai⁶ ugyanezen intervallumot tekintve azt mutatják, hogy a regisztrált bűnelkövetők száma csökkent, a visszaesők aránya tulajdonképpen stagnál⁷. Véleményem szerint nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy eközben a felderítetlenül maradt bűnesetek száma mintegy 100.000-el nőtt (vagyis több, mint 50%-kal!), hiszen a teljességhez ez is hozzátartozik. A lakosság számához⁸ viszonyítva ez az arány még rosszabb.

⁴ L., Korinek: *Börtön-kultúra* c. előadás, elhangzott a 2010. október 28-29. között megrendezett A börtön kultúrája - kultúra a börtönben c. konferencián a Pécsi Tudományegyetemen

⁵ BVOP: *Számok, tények 2012*, p. 4.: "A fogvatartotti átlaglétszám és befogadóképesség alakulása" c. ábra, elérhető: <http://www.bvop.hu/?mid=77&cikkid=1973>
BVOP: *Számok, tények 2013*, p. 2.: "A fogvatartotti átlaglétszám és befogadóképesség alakulása" c. ábra, elérhető: <http://www.bvop.hu/?mid=77&cikkid=2168>

⁶ Legfőbb Ügyészség: *Bűnözés és igazságszolgáltatás, 2005-2013*, közzétéve 2014. máj. 10.

⁷ Legfőbb Ügyészség: *Tájékoztató a bűnözésről 2008. év*, közzétéve 2009. nov. 4.

LÜ.: *Tájékoztató a bűnözésről 2009. év*, közzétéve 2010. szept. 6.

LÜ.: *Tájékoztató a bűnözésről 2010. év*, közzétéve 2011. júl. 28.

LÜ.: *Tájékoztató a 2011. évi bűnözésről*, közzétéve 2012. aug. 7.

LÜ.: *Tájékoztató a 2012. évi bűnözésről*, közzétéve 2013. szept. 16.

elérhető: <http://www.mklu.hu/cgi-bin/infoszabdok/doktar.pl?focsoport=2&cs csoport=14#open>

⁸ KSH: Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, éves, elérhető: <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Magyarország lakosságának száma	10.045.401 fő	10 030 975 fő	10 014 324 fő	9 985 722 fő	9 931 925 fő	9 908 798 fő
Ismertté vált bűnelkövetők száma	116 584 fő	112 830 fő	122 529 fő	112 895 fő	100 239 fő	109 876 fő
Felderítetlenül marad elkövetőjű bűncselekmények száma	178 285 db	182 602 db	221 194 db	245 080 db	274 143 db	
Büntetett előéletű elkövetők aránya (ismertté vált bűnelkövetőkhöz viszonyítva)	30.3%	37.3%	27.8%	28%	27.8%	
Büntetett előéletű elkövetők (ismertté vált bűnelkövetők arányából számítva)	35 324 fő	42 085 fő	34 063 fő	31 526 fő	27 866 fő	
Visszaeső elkövetők aránya (ismertté vált bűnelkövetőkhöz viszonyítva)	9%	12%	10.9%	10.8%	9.2%	
Visszaeső elkövetők száma (ismertté vált bűnelkövetők arányából számítva)	10 492 fő	13 539 fő	13 355 fő	12 192 fő	9 270 fő	
Fogvatartottak száma (beleértve az előzetesen és jogerős ítélet alapján fogvatartottakat is)	14 743 fő	15 432 fő	16 328 fő	16 903 fő	17 179 fő	18 042 fő
Fogvatartottak aránya (lakosságszámhoz viszonyítva)	0.14%	0.15%	0.16%	0.17%	0.17%	0.18%

Statisztikai adatok a bűnözésről és a bűnelkövetőkről⁹

Mit mutatnak ezek a számok? A megélhetés lett ennyivel nehezebb? Netán a börtön bűnözői továbbképzés sikerült annyira eredményesen, hogy nehezebb utolérni az elkövetőket? A hazai bűnözői tendenciát áttekintve, felmerül a kérdés: miért nem foglalkozunk többet az elítéltekkel? Miért nem teszünk meg többet azért, hogy ezek az emberek ne a bűnözés keretei között képzeljék el a jövőjüket?

Ráadásul egyre több anyagi forrást¹⁰ emészt fel a bűnüldözés, az eljárás és a bv. intézmények fenntartása. Arra, hogy az új bv. kódex fantazmagóriája az önfenntartó börtönökről milyen áron, milyen változást hoz majd e téren, most még nem tudunk válaszolni.

⁹ a BVOP, az LÜ. és a KSH adatai alapján, azokból számítva. A hiányzó adatok a dolgozat beadásáig nem váltak elérhetővé.

¹⁰ 2005-ben körülbelül 38.5 millió forintba került a bv. intézetek fenntartása, 2013-ban több, mint 58 millióba. A szervezet személyi állománya 2005 óta mintegy 700 fővel bővült. In: Legfőbb Ügyészség: *Bűnözés és igazságszolgáltatás, 2005-2013*, közzétéve 2014. máj. 10.

A dolgozat mindazonáltal nem ezekre reflektál, hanem igyekszik megmutatni egy lehetőséget a szabadidő hasznos eltöltésére a börtön falain belül, amely közben a cellalakók művelődést is biztosíthatja. Tegyük hozzá, hogy ráadásul nem egymás bűnözői kiokosításával töltенék a mindennapjaikat.

II. 2. ÍGY NEVELD A FOGVATARTOTTADAT

Mint a fentiekből is kiderült, nem szabad azt hinnünk, hogy ha a bűnelkövető be van zárva, vele együtt a probléma is biztonságos helyre került (a rácsok mögé). Mit tehetünk, hogyan tudunk közösen dolgozni annak megvalósításán, hogy a fogvatartott a szabadságvesztés ideje alatt arra törekedjen, hogy az intézményből való távozásakor visszataláljon a társadalomba?

A jogszabályi rendelkezések magyarázata¹¹ felsorol néhányat a nevelés eszközei közül: a fogvatartott képzése, szakképzése, illetve önképzésének ösztönzése, szabadidős program biztosítása, családi kapcsolatok és rehabilitációs programok támogatása, sőt a munkavégzés is ide sorolható.

Lajtár István szerint - ez a fenti felsorolásból is evidens - hogy a nevelés "nem egyszeri aktus, hanem egy folyamat"¹², amely jogszabály alapján tervhez kötött, energiát és odafigyelést igényel a bv. személyzetétől. A nevelés tehát szükségképpen egy pedagógiai módszereken alapuló, irányított tevékenység, ami sokféle aktivitást igényel egyfelől a fogvatartott (részvétel, csoportmunka), másfelől a nevelő (segítségnyújtás, kontroll, folyamatos értékelés) részéről¹³. A jogalkotó abból indul ki, hogy nemcsak a bv. személyzetének, hanem a fogvatartottnak egyaránt érdekében áll a bv. céljának elérése¹⁴, így önkéntességet és kölcsönös

¹¹ E., Belovics, I., Lajtár, J., Pacsek, Gy., Vókó: *A büntetés-végrehajtási jog kézikönyve* - Az elítéltek nevelése, célszerű foglalkoztatása, képzése, kapcsolattartása, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2001, p. 179

¹² I., Lajtár: *Büntetés-végrehajtási jog - Jegyzet*, Patrocinium Kft., Budapest, 2011, p. 162

¹³ P., Ruzsonyi: *Kriminálpedagógia és a büntetés-végrehajtás*, in: Rendészeti Szakvizsga Bizottság: *Büntetés-végrehajtási igazgatás*, 2012, pp. 133-136

¹⁴ J., Forgács: *Büntetés-végrehajtási nevelés*, in: Rendészeti Szakvizsga Bizottság: *Büntetés-végrehajtási igazgatás*, 2012, pp. 152-154.

együttműködést feltételez. Vajon ilyen egyszerű volna? A próbálkozások előremutatóak és újítként hatnak, mint például a dolgozat tárgyát képező Börtönszínházi Találkozó, amely életkortól, nemtől és származástól függetlenül megmozgatta az elítélteket, közösségformáló ereje pedig vitathatatlan.

Pál László, egy kriminálpedagógia tanulmányában¹⁵ megállapítja, hogy a nevelés korosztály függő is: fiatalkorú elítélt esetében sokkal szélesebb a paletta - például iskolai oktatás, szakmai továbbképzés, pályaválasztás - amelyek mindegyike a szabadulás utáni életre készíti fel az érintettet. Egy felnőtt esetében - akinek a nevelhetősége életkorából adódóan is bonyolultabb - szűkebb eszköztár áll rendelkezése és megnő a terápiák fontossága. Terápia lehet minden, ami segíti az egészséges lelki fejlődést. Ez akár különböző művészeti ágazatok bevonásával is megvalósulhat.

II. 3. A MŰVÉSZETTERÁPIA, MINT A NEVELÉS ESZKÖZE

A művészetterápia nem művészeket és szakértőket próbál kinevelni, hanem egyfajta lehetőség önmagunk kifejezésére, érzéseink megmutatására. Ezeket a foglalkozásokat általában pszichológusok-pszichiáterek vagy pedagógusok tartják¹⁶, hiszen a cél nem csak egy esztétikus művészeti alkotás megteremtése, hanem belső énkünk felfedezése, sorsunk (ok-okozati összefüggéseinek) megértése, elfogadása, esetleges jobbá tétele is. A "művészet" tehát az eszköz, a "terápia" pedig maga a keret.

Nemzetközi szinten már elismerik a bv. intézetekben működő művészetterápiák keretében zajló reszocializációs tevékenységeket, mint például a különböző szakköröket vagy öntevékeny foglalkozásokat. Hogyan jutott el a börtönig, miért ilyen népszerű és egyáltalán milyen eredménye van?

¹⁵ L., Pál: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976, pp. 440-441

¹⁶ D., Waller: *A consideration of the similarities and differences between art teaching and art therapy*, in: *Art as a Therapy*, Tavistock/Routledge production, New York, 1984, p. 1

A mai napig az angolszász országokban a legelterjedtebb a rácsok közti művészi tevékenység. Az Egyesült Államokban azóta létezik börtön-művészet, amióta az első börtönt felállították¹⁷. Az első alkalmak informális keretek között, egy-egy fogvatartott kezdeményezésére alakultak - szappan-faragással és zsebkendők (M&M's cukorkák ételfestékével történő) megszínezésével foglalkoztak. Az azóta eltelt több, mint kétszáz évben intézményesített keretet kaptak ezek a programok és a művészet megannyi oldalát érintik: festészet, szobrászat, irodalom, zene, színház. Kérdéseim megválaszolásához olyan embereket kerestem meg, akik sokéves tapasztalatot szereztek az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok intézményeiben. Karen Bond, a brit RECOOP utógondozó intézet munkatársa börtönben lévő, és onnan már szabadult embereknek tart művészeti foglalkozásokat. Elmondása alapján a visszajelzések 100%-osan pozitívak, nagyban hozzájárultak a társadalomba való visszailleszkedéshez. Ezeken a programokon a fogvatartottak önbizalmat szereznek, az önkifejezési képességük és az érzelmi intelligenciájuk észrevétlenül fejlődik. Briony Kemp gyerekkorától szenvedélyesen imádja a táncot, emellett a Keele University-n pszichológiát és kriminológiát végzett. Ő a táncot vitte be, mert szerinte azok, akik sem szóban, sem írásban nem tudják önmagukat érvényre juttatni, a tánc által lényegültek át. Az észak-nyugati angol bv. intézetekért felelős Igazságügyi Minisztérium igazgatóhelyettese, Alan Scott a csoportmunkát emelte ki, illetve amellett érvelt, hogy a művészet egy nem ítélkező és nem fenyegető módja a börtönön belüli önkifejezésnek.

A művészeti foglalkozások pozitív hatásai kiterjednek az oktatási és terápiás munkára, a társadalom szerepvállalására, és az intézmény megítélésére. A művészet lehetőséget nyújt a személyes fejlődésre, arra, hogy műveltségre tegyen szert az érintett, önismeretét vagy akár az érzékenységét tudja fejleszteni, ráismerhet arra, hogy mennyi minden érdekli még. Rachel Marie-Crane Williams, az iowai egyetem tanára - aki maga is művész - arra világított rá¹⁸, hogy a börtönbeli művészet olyan elfoglaltság, amelyben a fogvatartott (hasznos) embernek érzi magát, és ezáltal az önbizalma nő. Az önismeret fejlesztése, az önbecsülés "helyreállítása", sőt, mások munkájának megismerése, elismerése vagy megértése egyaránt fontos. Terápiás jellegéből adódóan a művészet az öngyógyítás eszközét biztosítja, vagy annak lehetőségét,

¹⁷ L. R., Hammit: *What's Wrong with the Picture - Reviewing Prison Arts in America* [comments], Saint Louis University Public Law Review, Vol. 30, 2011, pp. 575-616

¹⁸ R. M., Williams: *Teaching the arts behind the bars*, Northeastern University Press, Boston, p. 3

hogyan az elítélt régi személyiségét átformálva, új célokat tűzzön maga elé. Továbbá, segíthet megérteni az elkövetett cselekménye(i) súlyát. Egyes tanulmányok szerint a művészeti alkotói folyamat a bűnözői magatartást visszaszorítja¹⁹, akár az erőszakra való hajlamot is csökkentheti²⁰. Itt kell megemlítenünk a bv. személyzete és a fogvatartottak közötti viszony minőségének javulását is. Mit takar ez? A művészeti foglalkozás hatására az elítélt börtönbeli életminősége javul, biztonságérzete mélyül. Több kutatás kimutatta²¹, hogy a fogvatartottak egymás közötti, illetve a bv. dolgozói és az elítéltek közötti kapcsolat együttműködőbbé vált a művészeti terápiák hatására. Végezetül, az itt készített tárgyak, művek, előadások - ha eljutnak a falakon kívülre - akkor a társadalom megítélésén is változtathatnak (hiszen láthatóvá válik, hogy milyen nevelési munka folyik a börtönökben).

II. 4. A TÁRSADALOM RÉSZVÉTELE A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

Mivel a büntetés-végrehajtás alapvetően a társadalmat szolgálja, elengedhetetlenül fontos az, hogy ebben mi is részt vegyünk. Úgy tud jól működni, ha egyfelől a külvilág folyamatos visszajelzéseket ad, erősítve vagy éppen kritizálva a bv. tevékenységét annak érdekében, hogy az a társadalom igényei szerint formálódhasson. Másfelől, a bv.-nek tájékoztatnia kell a lakosságot, hogy mennyire hatékony a munkája.

Mihály Attila bv. parancsnok, aki ezeknek nagy szerepet tulajdonít, többek között arról is beszélt, hogy a második világháborúig laikusokból álló börtönlátogató bizottságok működtek hazánkban. Eljuttatták a társadalom igényét, véleményét a börtön falain belülre, ahonnan pedig a tapasztalatokat hozták ki - kölcsönös kommunikációt létesítve a benti és kinti világ között. 1945-ben ezt az ún. szovjet modell váltotta fel, melynek alapján gyakorlatilag a madár se

¹⁹ C., Teasdale: *Art therapy as part of a group therapy programme for personality disordered offenders*, Therapeutic Communities 18 (3), 1997, pp. 209-221

²⁰ E., McCourt: *Building up to a sunset*, In: M., Liebmann: *Art therapy with offenders*, Bristol, 1994, pp. 39-56

²¹ E. S., Day, G. T., Onorato: *Making art in a jail setting*, In: H. Wadeson, J. Durkin, D. Perach: *Advances in art therapy*, John Wiley & Sons, New York, 1989, pp. 126-147
N., Hall: *Creativity & incarceration: The purpose of art in a prison culture*, In: E., Virshup: *Drawing time: Art therapy in prisons and other correctional settings*, Magnolia Street Publishers, Chicago, 1997, pp. 25-41

repülhetett be a bv.-be, a szakmai szempontokat felváltotta a politikai lojalitás²². Vagyis akár bárki, aki útjában volt a hatalom által fejlődésnek ítélt irányvonalnak bekerülhetett a bv.-be, és a cél az volt, hogy minél inkább elszigeteljék őt a külvilágtól.

A parancsnok szerint a rendszerváltáskor vissza kellett volna térni a régebbi mechanizmusra, ám ez nem történt meg. Úgy gondolja, hogy az azóta eltelt huszonöt év alatt sok változás történt, viszont továbbra is hiányolja a társadalom szerepvállalását, amit az új bv. kódex sem tartalmaz. A törvény mindössze annyit deklarál, hogy a bv. kapcsolatot tarthat különböző jogvédő vagy karitatív tevékenységet folytató civil szervezettel²³. Például a Magyar Helsinki Bizottság, amely a rendszerváltás évében alakult²⁴, nem laikusokból áll, hanem jogvédőkből, és nem a társadalmi igényeket továbbítják, hanem a nemzetközi dokumentumokban előírt követelmények betartását ellenőrzik. A szervezet ugyan nem a börtönlátogató biztosságok szerepét tölti be, a börtön zárt rendszerét azonban valamelyest megnyitja számunkra. Az ilyen együttműködés a jelenleg még hatályos bv. tvr. alapján is lehetséges²⁵. Viszont ez nem pótolja azt a fajta kapcsolatteremtést, amely a börtön működését mutatná be. Itt kell megemlítenünk a média szerepét: ma már nemcsak az extrém eseményeket tolmácsolja ("megszökött, öngyilkos lett, drogot csempészett"), hanem törekszik a fogvatartottak mindennapjainak láthatóvá tételére.

Hogyan lehet bevonni a társadalmat? Elvileg bárki részt vehet börtönlátogatáson, azonban legtöbbször ezek szervezett programok keretében (például iskolás csoportok) történik. Viszont ez egy szűk szegmens az ország lakosságához képest. Akár kulturális, művészeti események, terápiák során - segítőként vagy nézőként is - részt vállalhatnánk a bv. tevékenységében. A következőkben a művészeti terápiák közül kiemelve, a színház szerepét, jelentőségét fogalmazom meg az 1. Börtönszínházi Találkozó eseményén keresztül.

²² J., Lőrincz: *A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban* c. előadás szerkesztett változata, elhangzott a 2006. november 15-én megrendezett 1956 szilánkjai c. konferencián a volt Rendőrtiszti Főiskolán

²³ 2013. évi CCXL. törvény: 3. § (7)

²⁴ A., Szász: *A Magyar Helsinki Bizottság*, Esély, 2001/5, pp. 69-70.

²⁵ 1979. évi 11. tvr: 36. §, 60. §, 82/A. §

III. SZÍNHÁZ A BÖRTÖNBEN, A BÖRTÖNRŐL, AVAGY MIT IS JELENT A BÖRTÖNSZÍNHÁZ?

Noha a kifejezést többféleképpen értelmezhető, a dolgozat témájául csak egy meghatározás az irányadó. Börtönszínház alatt azt értjük, amikor nem színművészeti iskolát végzett (képzett) színészek, hanem fogvatartottak állítanak színpadra egy művet. Vagyis, itt nem a színészkedésről és nem is a tágabb értelemben vett szakmaiságról van szó, sokkal inkább magáról a részvételről. Mit értek ez alatt? Jelen esetben nemcsak a közönség szórakoztatásáról, oktatásáról szól, hanem a benne szereplők műveléséről is.

A börtönszínház tehát egy, azon terápiás művészeti foglalkozások közül, amelyekről korábban beszámoltam. Érdekes, hogy bár színházi programok, előadások régóta megrendezésre kerülnek a börtönökben, ezek terápiás szerepével 1973-ig²⁶ nem foglalkoztak. Ekkor viszont kimutatták, hogy hatása minden más reszocializációs tevékenységhez képest a legeredményesebb.

Hogyan került be a drámapedagógia hirtelen hatvan fogvatartott életébe? ...és egyáltalán: hogyan kezdődött?

III. 1. ÖTLETTŐL A MEGVALÓSÍTÁSIG

Pálhalmán színpadra állítottak Ma is légy jó mindhalálig címmel egy börtönre szabott átíratot, amelyet 2012-ben a dunaújvárosi Bartók Színház kamaratermében körülbelül százfős közönség előtt adtak elő. Pozitív fogadtatást (és befogadást) nyert a darab: teltház és vastaps. Tulajdonképpen már ekkor megfogalmazódott a pálhalmi intézmény parancsnokában a gondolat, hogy esetleg más intézetek is átélhetnék ezt az élményt, amely nemcsak a közönséget, hanem a börtönlakók szellemiségét is megmozgatja.

²⁶ P. R., Ryan: *Theatre as prison therapy*, The Drama Review: TDR, Vol. 20, No. 1 - Theatre and Therapy, The MIT Press, 1976, pp. 31-42

Ezt a gondolatot tett követte és 2012. augusztusában az ország valamennyi bv. intézete felhívást kapott a pálhalmi bv.-től: Közép-Európában elsőként²⁷, színházi találkozót szerveznek, és akinek van kedve (és mersze), jelentkezzen. A leendő pályázókat még néhány praktikus információval is ellátták, például meghatározták az előadás maximális hosszát, a rendezvény júniusi időpontját, valamint a februári előválogató tényét. Azt is közölték, hogy Dunaújvárosban egy kőszínházban kerül sor a nyilvános megmutatkozásra.

Meglepően sokan éltek a lehetőséggel, több, mint tíz bv. intézet, tizenöt darabbal nevezett a versenyre.

III. 2. VÁLOGATÓ

2013. februárjában egy háromfős bizottság (Bönde Zsolt bv. alezredes az Országos Parancsnokság képviseletében, Pleszné Antal Ágnes bv. alezredes Pálhalmáról és Csadi Zoltán színművész, a Bartók Kamaraszínház tagja) járta végig az ország megannyi börtönét, ahol mindenki a saját intézményén belül adta elő a produkcióját.

Csadi Zoltánt, mint bv.-s szemmel laikust, színházi szemmel profit kérdeztem az élményeiről, és arról, hogyan csöppent bele a csapatba. A megkeresés nem közvetlenül neki érkezett, a szervező pálhalmiak a színház vezetőségét kérték fel, hogy delegáljon egy tagot - mint szakembert - a bizottságba és ő jelentkezett. Saját bevallása szerint egészséges emberi kíváncsiságból (hozzátéve, hogy ő az érzelmi megterheltségtől tartott egyedül). Kollégái közül sokan féltek attól, hogy a börtönben esetleg pont akkor tör ki a lázadás vagy megkörnyékezik őket drogsempészet vagy egyéb célból.

Elmondása alapján mindenféle előítéletekkel küzdött mielőtt az első bv. intézetet küszöbét átlépte volna: a börtön bizonyosan egy hideg, rideg, félelmetes, embertelen és nyomorúságos hely. Ezzel szemben az ő érkezésüket minden bv. intézet örömmel fogadta. Annak árnyalatait látta meg, hogy a nevelők és parancsnokok azért vannak a fogvatartottak körül, hogy emberként kezeljék őket és a játékszabályok (jogszabálybeli előírások) betartásával próbálnak

²⁷ "-emzé-": *A külvilágot jelentő deszkák*, Börtönújság, CXVI. évf., 2013 június, p. 4

az adott helyzetből a legtöbbet kihozni. Ez leginkább akkor látszott, amikor az előadások alatt ugyanúgy izgultak, mint maguk a szereplők.

Arra a kérdésemre, hogy milyen szempontok szerint válogatták ki a továbbjutó darabokat, valamint egy börtönszínházi előadás esetében a szakmai szempontok mennyire mérvadóak; azt válaszolta, hogy bár a tizenöt előadásnál a szakmai szempontok kevésbé nyertek teret, ám, valami alapján dönteni kellett, és ott időnként a szakmai szempontok kerültek előtérbe: mennyire fektettek hangsúlyt a közlendőjükre, mennyire érződött a gyakorlás, a "szakmai" átgondoltság, a szövegtanulás precizitása.

Elmondható, hogy minden (a dunaújvárosi fellépésre jutott) előadás esetében valami olyan kuriózum volt a döntő, ami egyedivé tette ezeket a darabokat, értem ez alatt a "színészi" teljesítményt, az erre az eseményre íródott dráma-forgatókönyvet vagy azt, ahol a helyzetükhöz képest kiemelkedőt produkáltak a szereplők.

III. 3. VAJON JELENT-E TÁRSADALMI VESZÉLYT A FOGVATARTOTTAK NYILVÁNOS SZEREPELTETÉSE?

Borsós Beáta, a Bartók Színház igazgatója beszélgetésünk során elmondta (sőt, ezzel kezdte), hogy rengeteg fenntartása volt a rendezvénnyel kapcsolatban. Hozzátette, hogy elfogadja a bv.-s drámapedagógiai munkát, színházi nevelést, elismeri, hogy ezt esetleg lehet alkalmazni társadalmi problémák megbeszélésére is. De miért kellene ezt megmutatni a kívülágnak? Miért jönné el az utca embere (vagyis, aki nem bv.-s dolgozó vagy hozzátartozó) ezt megnézni?

A magam részéről megértem a színházigazgató álláspontját: egy ilyen rendezvényt lebonyolítani körülményes, hiszen a fellépők rizikósak, a helyszín biztosítását meg kell oldani - az épületet minden irányból körülvevő rendőrautók látványa pedig egyértelműen nem a színház hízelgő képét mutatja. Felmerül egy higiéniai probléma is: a fellépők ugyanazokat az öltözőket használhatták, mint amiket egyébként a színészek. A díszlet jelentős részét a színház biztosította, mint ahogy a rendezvény promotálásában is szerepet vállaltak: plakátok készítése, műsorfüzetek kiadása. Ez viszont sokkal több szervezést igényel, mint bármely hagyományos

színházi előadás, ráadásul a rendezvény kimenetele - gyakorlati tapasztalat híján - tulajdonképpen ismeretlen.

KÜZDELEM AZ ELŐÍTÉLETEK ELLEN

Sajnos hazánkban sokan osztják a rendezvényt biztosító egyik rendőr nézőpontját: "ne higgye senki, hogy ettől ezek az emberek megváltoznak". Ijesztő, hogy egyesek így viszonyulnak a fogvatartottakhoz: úgysem válik belőlük jó ember. Mindezt megkoronázza az a szintén általános nézet - főleg mióta nyilvánosságra került, hogy mennyibe kerül az adófizetőknek naponta egy elítélt és egy kórházi beteg ellátása -, hogy már pont elég sokba kerülnek a fogvatartottak, ilyen programokkal pedig csak a költségek növekednek.

Ugyanakkor ennek a programnak pont az lenne az egyik konkrétan meg nem fogalmazott célja, hogy ezeket a berögzült sztereotípiákat megváltoztassa, azaz a külvilág is lássa, hogy mekkora és milyen munka folyik a börtönökben, valamint, hogy nem minden fogvatartott semmirekellő, lehet remény a társadalomba való visszavezetésre. Talán az ilyen rendezvényekkel lehetne elősegíteni, hogy a bv. ne egy ennyire hermetikusan elzárt világ legyen.

Az esemény után a sajtóban megjelent cikkek írói is megfogalmazták negatív érzéseiket, ám felülkerekedve ezeken, abszolút pozitív benyomásokról adtak számot. Legát Tibor, a Magyar Narancs újságírója úgy fogalmaz, hogy kényszeredett, amatőr produkciókra számított, ahova a rabok csak azért jelentkeztek, hogy addig se a cellájukban legyenek - ráadásul "a dunaújvárosi találkozó a megmerítkezést is jelenti a szabad világban", ám végül kellemesen csalódott²⁸. Cseri Péter, egy a Népszabadságban megjelent írásában²⁹ külön kitér arra, hogy a színpadon nem cellalakókat, hanem "hús-vér embereket, érző, gondolkodó lényeket" látunk.

A fenti cikkek online felületén a kommentek megdöbbenőek: nagy részük degradáló, a fogvatartottakra és a bv.-s dolgozókra nézve is. Egy ilyen színházi fellépés azonban egyszerre

²⁸ T. Legát: *Börtönszínházak Országos Találkozója - "Fényt hoznak az életünkbe"*, Magyar Narancs, 2013. június 27., pp. 32-33

²⁹ P. Cseri: *Szerepjáték zárkában és színpadon*, Népszabadság (Hétvége melléklet), 2013. június 29., pp. 6-7

kontroll és sikerélmény, az elítéltek végre kiszabadulhatnak egy teljesen ingerszegény környezetből, kívülről nézhetik önmagukat, kész problémák és kész megoldások megjelenítésén keresztül mintákat kaphatnak. Sokat lehet tanítani a színjátszással, és itt persze nemcsak a színészkedésre gondolok, hanem a fegyelemre, a csoportmunkára, hiszen többszázfős közönség kíváncsi rájuk, őket hallgatják, elismerésük jeléül nekik tapsolnak. Így, a közönség - a társadalom - is láthatja, hogy az egyetemet végzett, és a nyolc általánosból is kibukott fogvatartott képes együtt dolgozni, játszani, és átadni magukat a színpadnak és a darabnak.

Ha belegondolunk a börtönlét mikéntjébe és az ahhoz vezető folyamatba, már itt is megjelenik a szerepjátszás. A büntetőeljárás egésze - kezdve a gyanúsított kihallgatással, majd a tárgyalás lefolytatása - ahol előre megírt passzusok hangzanak el, szinte előre megírt dialógusokkal - mind-mind a személyes dráma forgatókönyvét képezik. A későbbiekben, a bv.-ben egy már meglévő hierarchiához kell igazodni, meg kell ismerni a játékszabályokat, jó tudni, hogy kivel érdemes szövetséget kötni, és a rá szabott szerep szerint (túl)élni. Mindezek ismeretében is izgalmas a kérdés, hogy kik szerették volna magukat megmutatni a kívüllágnak?

III. 4. A DÖNTŐ RÉSZTVEVŐI

Az eredetileg tervezett négy "csapat" helyett, végül hat produkció jutott el a döntős megmérettetésre, mert a zsűri megítélése szerint nekik kellett mindenképpen bemutatkozni a nagy plénum előtt is. A finalisták:

- Állampisztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet
- Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet
- Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet (a továbbiakban IMEI)
- Pálhalmai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet
- Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet
- Tököl - Fiataikorúak Büntetés-végrehajtási intézete

“HOGYAN LEHET RÁVENNI A FELNŐTTET ARRA, HOGY ALKALMAZKODJON ÉS PARTNER LEGYEN? A KULCSSZÓ A JÁTÉK.”

Balázs Péter, parancsnok

Balázs Péter, a pálfamai bv. parancsnoka szerint a bv. arról szól, hogy - a joghátrány érvényesítése során - olyan ráhatást gyakoroljon a fogvatartottra, hogy szabadulását követően saját akaratából legyen törvénytisztelő. Szerinte téves az a szociológiai megállapítás, hogy a bűnöző rosszul szocializálódott, mert megtanulta hogyan alkalmazkodjon a környezetéhez a saját értékrendje szerint - hiszen otthon is ezt látta, nem látott más kiutat vagy csak rossz időben volt rossz helyen. Ezek az emberek a bv.-be kerüléssel, sokan életükben először pedagógussal, pszichológussal beszélgetnek. Feltárják milyen társadalmi beilleszkedési problémái lehetettek, eddigi közösségi életét. A bv. tehát nem újra-szocializálja (reszocializálja), hanem kiszakítja az elítéltet az addigi milióból, hogy változtasson a szemléletmódján, új normákat mutatva.

Balázs Péter úgy nyilatkozott, hogy bár a bv. a rendszerváltás óta sokat nyitott a társadalom felé, mégsem hozott áttörést, továbbra is zárt világról van szó. Ahhoz, hogy a társadalmi előítéletek falát le lehessen bontani, meg kell mutatni milyen munka folyik az intézményekben, amelynek egyik szelete a drámapedagógia. A bv. színjátszó csoportja már korábban is fellépett a református egyháznál, beteg gyerekeknél, segítség gyanánt rendszeresen járnak be szakmai csoportok vagy egyetemisták hozzájuk.

A parancsnok szerint a drámapedagógia gyermekkorunk óta működik, hiszen már az óvodában az anyák napi vagy az általános iskolai '48-as március 15-i előadásra készülve megtanítják nekünk, hogy a csapat hozzáállása - amely minden résztvevőt magában foglal - határozza meg a darab sikerét vagy bukását. Balázs Péter valószínűsíti, hogy aki bekerül a bv.-be, ezt a folyamatot nem járhatta végig az általános iskolában. Ám hogyan is lehet(ne) felnőtt embereknek felelősséget tanítani? Vagy alkalmazkodást? Hogyan lehet rávenni, hogy partner legyen? "A kulcsszó a játék".

Vitathatatlan, hogy négy évesen és harmincnégy évesen is játszva tanulunk a legkönnyebben, olyankor elfelejtjük, hogy amit eljátszunk, tulajdonképpen az is a személyes élményeinket

tükrözik. Nem véletlen, hogy a pedagógusok már itt figyelhetnek azokra a gyerekekre, akik a babákkal játszik el az átélt történeteket, esetleges sérelmeket. Ugyanez igaz arra, amikor ezeket rajzolva mutatják meg. Ezt felnőtt embereknél is szokták alkalmazni terápiaik során.

“MINDKÉT OBJEKTUMUNK AZONNAL RÁMOZDULT. MI SAJÁT ÖTLETTEL: ELOLVASTAM ÉS TETSZETT!”

Gyöngyösi Imre, vezető-nevelő

Az állampusztai bv. intézet mindkét objektumában (Állampusztán és Solton) működött színjátszó kör a Börtönszínházi Találkozót megelőzően is. Véleményük szerint a szakkörök öntevékenyen működnek, felügyelet alatt, ami nem arra utal, hogy öntevékeny lenne. Ez természetesen semmit nem von le a teljesítményük értékéből.

A bv. intézményi keretein belül már korábban is felléptek színdarabbal, ám - állítólag - itt a férfi szereplők motivációja az volt, hogy hölgyekhez látogathattak el. A kalocsai női börtön, ami fél óra távolságra sincs tőlük ezen események színhelye volt. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a színpadi produkció művészi értéke kevésbé volt lényeges.

A Börtönszínházi Találkozó felhívására Grabicza Róbert parancsnokhelyettes elmondása alapján mindkét objektum rárepült és a selejtezőn egyaránt jól szerepeltek. Később azonban magatartásbeli problémák adódtak a solti csapat fogvatartottaival, amit azzal szankcionáltak, hogy őket visszaléptették.

Gyöngyösi Imre vezető-nevelő - aki az állampusztai előadást segítette - határozott elképzeléssel vágott bele a munkába. Így ő döntött úgy, hogy saját darabbal kell indulni, amivel “vagy sehol nem leszünk vagy tarolunk”. Mivel jól ismerte az egyik fogvatartott, B. Péter munkásságát, aki nem mellesleg a börtön könyvtárfelelőse, egyben a színjátszó kör és az irodalomszakkör vezetője, őrá bízta a forgatókönyv megírását. Az is foglalkoztatta hogyan fogják azt - színészileg - előadni? És persze, kik?

“NAGY KIHÍVÁS VOLT, NÁLUNK KÖRÜLBELÜL NEGYVEN FOGVATARTOTT VAN, AKI DOLGOZIK ÉS ITT IS VAN.”

Hazafi Éva, nevelő

A fővárosi intézmény volt a legnehezebb helyzetben, hiszen itt folyamatos a fluktuáció. Itt általában nem töltenek el hosszú időt az ítéletre várók, kevés fogvatartottat ér itt utol az igazságszolgáltatás szele. Egy előzetes házban nehéz tervezni, hiszen kevés az elítélt, az ott lévők nagy része előzetes letartóztatási idejét tölti, bármikor szabadulhat, így rövid programokat szerveznek nekik. Egy letöltő házban ezzel szemben mindenkiről tudni, hogy pontosan mikor szabadul, a fogvatartottaknak megváltozik a hozzáállása a különböző szabadidős programokhoz, hiszen a rácsokon belül az idő is másképp telik³⁰.

Ilyen előzmények után, úgy gondolták meg kell próbálkozniuk ezzel a lehetőséggel, ezzel is ösztönözni az ott lévőket, hogy hasznosabban töltsék el az idejüket.

A felkészülés körülményei náluk voltak a legrosszabbak, a nevelő elmondása szerint a folyamatos felújítások zajától kísérve, néha a folyosón begyakorolva a szöveget és a szerepjátszást, fűszerezve mindezt a kimaradt bennlévők megjegyzéseivel tudtak csak próbálni.

Mindenezek ellenére mégis sikerült egy “ütőképes” csapatot összehozni. Talán az is segíthette, ösztönözhetette őket, hogy egyszer egy másik objektumban százfős fogvatartotti állomány előtt bemutathatták, hogy éppen hol tartanak. A szakmai segítséget Hernádi Judit és Németh Kristóf személyében kapták meg, akik szintén megtekintették ekkor a darabot. Már ez az egy alkalommal biztosított tanácsadás is sokat lendített a darab fejlődésén, szakmai színvonalán, legalábbis a fogvatartottak véleménye szerint.

³⁰ T., Fiáth: *Időélmény a börtönben* c. előadás, elhangzott a 2010. október 28-29. között megrendezett A börtön kultúrája - kultúra a börtönben c. konferencián a Pécsi Tudományegyetemen

“NEM VAGYOK TELJESEN ÓRÜLT!”

Koós János dal (az előadásban elhangzik)

Az IMEI szereplése sokkal többről szól, mint pusztán szereplésről. Falait az 1. Börtönszínházi Találkozót megelőzően beteg átmenetileg még soha nem hagyhatta el³¹.

Aki az IMEI-be kerül ugyanis nem tudja, hogy pontosan mennyi időre - a hatályos Btk. úgy fogalmaz, hogy a kényszergyógykezelést “meg kell szüntetni, ha szükségessége már nem áll fenn”³². Hogy ez a határozatlan idő mit jelent, az teljesen változó. Van, aki hosszú évtizedek óta már bent van (figyelembe véve, hogy a Btk. huszonöt évben maximálta a határozott ideig tartó szabadságvesztést³³), elkövetői szemmel talán jobb elkerülni a tárgyalás során a kóros elmeállapot kérdését.

Az IMEI-t (különösen az utolsó négy-öt évben) kemény - sajtónyilvános - kritika érte, például Szabó Máté, a volt alapvető jogok biztosa³⁴ vagy a Magyar Helsinki Bizottság³⁵ részéről: kevés az ápoló, az orvos, anyagi támogatás alig van, így elavult az infrastruktúra, ezáltal a kezelés - nem meglepő módon - a végtelenségig adagolt nyugtatóban merül ki. A helyzet kiábrándító, ugyanakkor a szakmai háttér, felkészültség meglepően magas szintű (nemzetközi konferenciák garmadára hívják a magyar pszichiátereket) és az IMEI dolgozói erejükön felül teljesítenek, hogy a betegekkel és hozzátartozójukkal is megismertessék betegségüket.

³¹ A bv.-kben a legnagyobb kiérdemelhető jutalom az eltávozás: ilyenkor a fogvatartott egy hétvégére vagy valamilyen ünnepre hazamehet. Az IMEI-ben ilyen nincs, ehhez hasonló intézmény az ún. adaptációs szabadság, amelynél a beteget megpróbálják visszavezetni a hétköznapi életbe. A kezelőorvos, ha úgy ítéli meg, hogy a beteg állapota ezt lehetővé teszi - és az adaptációs bizottság hozzájárul - az érintettet 30 napra hazaengedik a hozzátartozójához. Ez azonban nem jutalom, amit a szabadságvesztése alatt kiérdemelt, hanem az első lépése annak, hogy a beteget végleg kiengedjék.

³² 2012. évi C. törvény, 78. § (2)

³³ 2012. évi C. törvény, 36. §

³⁴ Az alapvető jogok biztosaának jelentése az AJB-5019/2012. számú ügyben - A pszichiátriai betegek ellátásáról

³⁵ Magyar Helsinki Bizottság: *Börtön-pszichiátrián sem alkalmazható „kémiai kényszerzubbony”*, 2012, elérhető: <http://helsinki.hu/borton-pszichiatrian-sem-alkalmazhato-kemiai-kenyszerzubbony>

Azzal, hogy az IMEI benevezett egy nyilvános szereplésre, lehetőséget teremtett önmagának, hogy az őt ért támadásokat megválaszolja és bebizonyítsa, hogy - ahogy ők fogalmaztak - "itt nemcsak nyálcsorgató elmebetegek vannak, akik teljesen le vannak szedálva". A tét azért óriási, mert ha mégsem tudják végigcsinálni (előadni a darabot), azzal nemcsak a betegeket tüntetik fel rossz színben - azaz, hogy reménytelenek -, hanem az intézményről is olyan képet mutatnak, ami ellen folyamatosan harcolnak.

Az IMEI dolgozói úgy döntöttek belevágna, létrehoznak egy színjátszó csoportot, amire ezt megelőzően szintén nem volt precedens. Liebl Judit nevelő vállalta a kihívást: kiválasztotta az előadásra szánt produkciót, készített belőle egy, az IMEI-re szabott átíratot és felkészítette a jelentkezőket. A szereplők ugyanúgy be akarták bizonyítani, hogy ők is teljes értékű emberek, csak betegek.

"KÉRDÉS NÉLKÜL JELENTKEZTÜNK."

Pappné Baranyi Edina, bv. hadnagy

A tiszalöki bv. 2007-ben nyitotta meg kapuit, azóta működtet különböző szakköröket (művészeti, zenei, barkács, sport), valamint öntevékeny köröket (biblia- és színjátszó kör). Profi oktatás általában egyik esetében sem valósul meg. A szakkörök és az öntevékeny körök között az a különbség, hogy míg a szakköröket nevelő felügyeli, az öntevékeny körök önszerveződők: a fogvatartottak maguk közül választanak egy vezetőt, aki kapcsolatot tart a programszervezőkkel, nevelőkkel.

Miért jó ez? Pappné Baranyi Edina elmondása szerint így készítik elő a társadalmi beilleszkedést - így ugyanis megtanulnak csapatban dolgozni (azt is ők döntik el, hogy kit vesznek fel a színjátszó körbe, a vezetőt demokratikusan választják, illetve váltják le), felelősséget vállalnak, érezhetik, hogy komoly dolgot csinálnak, hiszen minden nagyobb ünnepen felléphetnek és ezt a többi fogvatartott (illetve a bv. személyzete is) várja. Elősegíti a kommunikációt, kiépül a vezető felé egy bizalom, sőt akár össze is tudnak fogni (több olyan előadás volt már, ahol a zenei betéteket szakkörösök adták). Amikor alkalmuk nyílik, akkor az intézet falait is elhagyják: tartottak már bábelőadást jóvátételi program keretében, karácsonyi előadást a nyíregyházi

társintézményben, felléptek a Tökölön megrendezett zenei fesztiválon, továbbá együttműködnek különböző társadalmi szervezetekkel, így karácsonyi műsorral készültek a Vakok és Gyengénlátók Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Egyesületébe, bábfigurákat készítettek a kállósejéni általános iskolának.

Az 1. Börtönszínházi Találkozón való részvételük kérdés sem volt, azonnal jelentkeztek, ami az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő.

“AZ A LEGJOBB, AMIKOR ÉSZRE SEM VESZIK, HOGY TANULNAK.”

Csizmadia Csaba, nevelő

A tököli Fiataikorúak Büntetés-végrehajtási Intézete elnevezés megtévesztő, mert nemcsak fiataikorúak, hanem börtön fokozatú felnőttkorú, férfi elítéltek, illetve HIV fertőzött férfi és női fogvatartottak büntetésének végrehajtásával foglalkozik³⁶.

A tököliek két darabbal is indultak: egyiket a fiataikorúak, másikat a felnőttek adták elő, akik tovább is jutottak a döntőbe. A csapat 2012-ben alakult³⁷, amikor pár börtönlakó összefogott. Első fellépésük alkalmával a Didergő Királyt, másodiknál a Kíváncsi Kiselefantot adták elő. Ekkor ment oda hozzájuk Csizmadia százados úr azzal, hogy nemrégén kaptak egy felhívást országos színházas rendezvényre börtönök számára, és mi lenne, ha ezzel a darabbal neveznének.

Csizmadia Csaba és Nagy Klára Katalin nevelők nem értenek a színházhoz, egyikőjük rendőrként, másikuk pszichológusként végzett. A próbákon leginkább külsős szemlélőként

³⁶ Fiataikorúak Büntetés-végrehajtási Intézete - Általános tájékoztató az Intézetről, elérhető: <http://www.bvtokol.hu/index.php/bemutakozas>

³⁷ 2 évvel ezelőtt néhány családos fogvatartott kezdeményezte, hogy a negyven fős beszélő helyett inkább ritkábban, de szó szerint családi környezetben találkozhasanak szeretteikkel. Az ötletüket a bv.-ben támogatták, azóta évente kétszer (Mikulás és Gyereknapi) felléphetnek gyermekeknek szóló darabbal családjuk előtt. A fellépés utána kapnak egy órát, amikor a gyermekeikkel játszhatnak. A kezdeményezők ezek után végigjárták a körletet olyan embert keresve, akinek van gyermeke, szívesen vesz részt ilyen programon és meg tudja engedni, hogy ezer forintot mikulás-csomagra költsön.

vettek részt, és ráérzésből instruálták a fogvatartottakat. Mivel a darabot az elítéltek már előadták, így úgy gondolták, hogy egy kis finomítás, gyakorlás, és készen is állnak.

Csizmadia Csaba arról mesélt, hogy mikor elment az egyik próbájukra döbbenten látta, hogy az előadás nagyon rossz, és úgy gondolta, hogy a negatív kritikájának hangot is ad. Ezek után kezdték el együtt, az elejéről felépíteni a darabot, és körülbelül két hét kellett ahhoz, hogy meghallják az instrukcióit. A százados úr elmondása alapján a legnagyobb kihívás a csapatmunka volt, hiszen ezek az emberek egocentrikusak - a bűnöző szerint azért bűnözik, mert a saját szükségletét helyezi mindig más elé, így antiszociális is. Ezeknek az embereknek márpedig "kolompár valakitől, dr. akárkiig meg kellett tanulniuk együttműködni".

III. 5. A REPERTOÁR

A hat döntőbe jutott darab:

- Társak (Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet)
- Schwajda György - A Rátóti legényanya (Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet)
- Arany János - Családi kör, IMEI átirat (Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet)
- Somogyi Ottó - Borbála korcsmája (Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet)
- Shakespeare - Szentivánéji álom (Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet)
- Rudyard Kipling - A kíváncsi kiselefént (Tököl - Fiatalok Országos Büntetés-végrehajtási Intézete)

Ezek mindegyike egyedülálló. Van közöttük klasszikus, átirat, valamint saját alkotás. Fontos momentum lehet, hogy ki, milyen szempontok alapján választott (és mindezt később hogyan értékelte a zsűri, illetve a közönség).

"EGY-EGY DRÁMAÍRÓ IS MEGIRIGYELHETNÉ, VÉGIG NAGYON IZGALMAS, CSODÁLATOS A BEFEJEZÉS."

Pogány Judit

A Társak c. darabot B. Péter fogvatartott kifejezetten erre az alkalomra írta. Nehezen volt meggyőzhető azonban arról, hogy a saját darabjának egyik főszereplője legyen.

A Társak a börtönéletről szól, két elítélt összecsiszolódásáról: az egyikük egy hatvan év körüli értelmiségi, a másik egy temperamentumos, cigány származású fiatal srác. A darab születéséről B. Péter azt nyilatkozta, hogy nem kellett sokat gondolkodnia, a saját mindennapjait írta le, azt a témát, ami őt bekerülése óta a legjobban foglalkoztatja. Ő a bv. életét megelőzően valóban értelmiségi körökben, színházkedvelő, művelt emberek társaságában forgott. A cigányfiú - ahogy rávilágított - nem egy konkrét személy volt, hanem körülbelül tíz-húsz-harminc srác, akikkel valamiféle súrlódásba került. Miért? Gyakorlatilag minden miatt: van itt generációs, származásbeli, iskolázottságbeli, értékrendbeli különbség. A börtönélet egy szervezett kényszerű együttélés, ahol minden körülmény felerősödik. A történet során mindketten közelednek egymáshoz, mindketten tanulnak valamit a másiktól. A dráma kettejük párbeszéde. Nem egy könnyű műfaj, amivel a szerző ügyesen operált: nagyon jól működik és jó a hatása. Attól jó, hogy őszinte, tulajdonképpen egy önvallomás. Komoly a téma, viszont közérthető és egyértelmű. Volt annyira művelt és intelligens, hogy megtalálta azt a nyelvezetet, ami ott a börtön falain belül is működött. Ezt bizonyítja, hogy a próbák során a darab tovább formálódott az alkalmi közönség reakciói alapján.

Az előadás náluk négy főből állt, B. Péter, mint egyik főszereplő-szerző adott volt, így további három emberre volt szükség. két fő az irodalmi körből került ki, a másik főszereplőt, a fiatal "cigányfiút" játszó L. Andrászt az író találta a körleten, és a nevelő segítségével győzték meg a produkcióban való részvételről.

A próbák munka után zajlottak, L. András pillanatok alatt megtanulta a szöveget, B. Péter azonban képtelen volt megjegyezni az általa papírra vetett mondatokat. Megoldásként az előadás kellékeit használták fel, mint súgót számára. A dramaturg sem igényelt profi szakembert, a díszlet pedig adott volt, hiszen a börtönön belül játszódik.

"MINTHA KOLLÉGÁT LÁTTAM VOLNA A SZÍNPADON."

Csadi Zoltán

A fővárosiak a Rátóti legényanya c. művet állították színpadra. Nevelőjük, Hazafi Éva - aki mindhárom budapesti objektum könyvtárvezető feladatait is ellátja - több darabot is javasolt, amelyek közül az elítéltek választották ki a végleges produkciót. A demokrácia jegyében - szavazás útján - győzött Schwajda György szatírája. F. Gábor és O. Ádám fogvatartottak elmondása alapján a legfőbb szempont az volt, hogy minél komikusabb előadást válasszanak. Úgy érezték, hogy nemcsak az fontos, hogy a közönséget megnevettessék, hanem ők maguk is felengedhessenek, kikapcsolódhassanak a felkészülés során.

Mint korábban is írtam, összesen negyven főből kellett kiválasztani azt a körülbelül tíz szereplőt, akik eljátszották a szerepet. Az elítélti állomány javarészt több iskolát végzett emberekből állt, közülük páran a gimnáziumi éveik alatt már megismerkedtek a színjátszás alapjaival. A próbák alatt többen szabadultak, de a csapat kitartott. A döntő előtt pár nappal az egyik szereplő eltörte a lábát, ám úgy döntött ennek ellenére fellép. Ráadásul Dunaújvárosban az előadásuk utáni orvosi vizsgálat során kiderült, hogy el sem tört, így a díjátadón már gipsz nélkül jelenhetett meg, meglepve mindenkit a gyors felépüléssel.

Jelmezük régi volt, vélhetően korábbi előadásokból maradt még a bv.-ben, a díszletet a szereplők maguk csinálták meg. F. Gábor és O. Ádám szerint az ő kartonpapírból készített kocsmapult díszletük messze elmaradt a többi előadáséhoz mérten - hiszen a Nagy Ignác utcai bv. nincs is felkészülve ilyen eseményekre. Hozzátették, hogy nevelőjük mindent megtett, hogy akár másik bv.-vel együttműködve jobb díszletre szert tehessenek, ám sajnos nem járt sikerrel.

"EGY-EGY ÜVEGES TEKINTETBEN NÉHA MEGPILLANTOTTAM EGY HALVÁNY REMÉNYSUGARAT, HOGY A HOLNAP MAJD TALÁN SZEBB LESZ."

Csadi Zoltán

Az IMEI produkciója Arany János Családi kör c. versének IMEI-re szabott átírata volt. Miért éppen ez? A börtönszínházi rendezvényt megelőzően volt egy pszichoedukációs csoport³⁸, melynek lezárására Liebl Judit nevelőt kérték fel, hogy a Családi kör első versszakát írja át az IMEI-re vonatkoztatva, amit akkor még csak együtt elszavaltak. Később megérkezett a felhívás a Börtönszínházi Találkozóról. Mivel tudták, hogy nem akarnak egy Hamlet-komolyságú, hosszú és nehéz darabbal készülni, így hamar előkerült - újból - a Családi kör, és annak ötlete, hogy azt tovább fogalmazzák. A verset Liebl Judit írta át, ám mivel a betegekről is szól, így az érintettek elmondhatták, hogy mennyire találó és tetszik-e nekik.

Eleinte sok beteg érdeklődött, az első foglalkozáson húsz-huszonöt fő vett részt. Ekkor légyógyakorlatokat végeztek és beszédtechnikát tanultak. Kellő motiváció és kitartás hiányában a létszám hamar lemorzsolódott, végül tizenkét fős lett az előadás (ami jó arány első kezdeményezésre).

Az IMEI életét nemcsak prózával mutatták be, az összekötő részeket - kapcsolódóan annak szellemiségéhez - zenei betétekkel színesítették. Interjúim során a nevelővel kiépített pozitív kötődés többször is megjelent. A színpadi produkciónál ő kísérte előtérbe a szerepléshez a betegeket, akik egymásra is féltő fegyellemmel figyeltek. A díszlet és a jelmez az IMEI környezetét idézte meg a kórtermekkel és orvosokkal.

³⁸ Az IMEI-ből - a bv.-ből való szabadulással ellentétben - ha valakit kiengednek, tudniuk kell hova. Két lehetőség áll fenn: intézetbe kerül vagy a családjához. Az IMEI ezért szereti fenntartani a családi kapcsolatokat. A betegek kis része - körülbelül 10-15% - intézetis volt, ők nagy valószínűséggel oda is fognak visszakerülni, persze a zsúfoltság miatt többszázfős a várólista. A legjobb az lenne, ha minél többen a családjukhoz tudnának visszamenni. Az IMEI a rendszeres kapcsolattartáson túl ezért olyan programokat szervez, ahol a család megismerheti hozzátartozója egészségügyi állapotát, a betegségét, annak lehetséges kezelését - így a pszichológusok felkészítik a családot, hogy mire számítsanak, hogyan lássák el, ha kikerül az ápolat. A pszichoedukációs csoport erről szól.

"MAI STÍLUBAN, MAI EMBEREK, MAI FIGURÁK MEGNYILVÁNULHATTAK, MAJDNEM, MINT ÖNMAGUK."

Pogány Judit

A pályhalmaiak előadását, Pleszné Antal Ágnes bv. alezredes elmondása alapján a női fogvatartottak választották ki. Hangsúlyozta, hogy szerinte két motiváló erő hatott a hölgyekre: az egyik a jutalom, a másik pedig annak reménye, hogy férfiakkal együtt játszhassanak. Ennek megfelelően olyan darabot választottak, amihez szükséges volt mindkét nem részvétele, az intézmény vezetősége pedig ezt jóváhagyta.

Az előadás egy község vagy falu kocsmájának a megjelenítéséből állt, ahol különböző karakterű emberek egymás közötti viszonyát mutatja be - kicsit önmagukon keresztül. Mindenki hozta a saját egyéniségét és a beszélgetések során titkok, sérelmek a múltból kerültek a felszínre.

Ehhez a rendezvényhez egészen más hozzáállást tanúsítottak - az eddigi előadások mindig elítélteknek szóltak, az nem volt jellemző, hogy a bv.-n kívül is fellépjenek. A lelkesedés így egy idő után megkopik "nem nagy kunszt, évek óta csinálom". A Börtönszínházi Találkozó tétje azonban óriási: kimehetnek a cellák félhomályából. Ez várakozással és vágyakozással töltötte el a fogvatartottakat, éjjel-nappal próbáltak és tanultak.

Az elején az egyik szereplő vállalta, hogy alakítgatja a darabot, így a nevelő csak ritkán nézte meg őket. Ígéretet kaptak arra, hogy amennyiben a selejtezőről továbbjutnak, profi szakembert hívnak segítségül. Amikor kiderült, hogy döntősök, két tanárnőt kaptak erre a feladatra. Ők találták ki a jelmezeket, amikhez aztán később az engedélyt is megszerezték. A Bartók Színház jóvoltából a teljes színháztár is rendelkezésre állt, mint díszlet.

“NAGYON JÓ VOLT LÁTNI, HOGY ÖT KIGYÚRT PASAS HOGYAN LÉNYEGÜL ÁT AZÁLTAL, HOGY NÍVÓS DARABBAL FOGLALKOZIK.”

Csadi Zoltán

A tiszalökiek Shakespeare Szentivánéji Álom c. művének egy részletét mutatták be, a Mesteremberek szerepeinek keresztmetszetét. Klasszikus darabot választani egyrészt könnyebbség, hiszen sok minden adott hozzá (dialógusok, a dramaturg már mind kialakított és ne felejtjük el azt sem, hogy a közönség kényelmesebben érzi magát, ha olyan előadást lát amit - nagyjából - ismer), másrészt nehezebb, hiszen annak nyelvezete, megértése, megértetése a szereplők számára is kihívás.

A tiszalöki csapat a ház falain belülről kapott szakmai segítséget, a felkészítő-rendező korábban maga is színészkedett és beszédtechnikát oktatott. Ez viszont nem jelentett zöld jelzést a szerepléshez, neki ugyanúgy ki kellett érdemelnie, hogy csatlakozhasson az öntevékeny színjátszó körhöz, mint bármely más fogvatartottnak.³⁹ D. Roland választotta ki a darabot, amelyet Arany János műfordításában vittek színre, a szereplők ügyében is ő döntött. A meginterjúvált fogvatartottak szerint ez olyan jól alakult, hogy mindannyian azonosulni tudtak a szerepükkel. Sikert úgy megalkotni a bemutatott verziót, hogy minden szereplő egyformán hangsúlyt kapott, hasonló mennyiségű és jelentőségű szöveget kaptak. F. Sándor hangsúlyozta, számára óriási pozitívum volt, hogy a főszereplő-mellékszereplő kérdés háttérbe szorult.

A próbák ennél a csapatnál voltak a legintenzívebbek, minden nap munka után legalább négy órán át gyakoroltak. A szereplők lelkesedésére jellemző, hogy még a zuhanyzóban is egymásnak mondták fel a szöveget. A szöveg értelmezése - nyelvezete miatt - eleinte gondot okozott néhány fogvatartottnak, sokszor magyarázatra szorult ez a klasszikus fordítás. Természetesen egy Shakespeare-monológ tartalmának lekövetése nemcsak nyolc általánost

³⁹ Kifejezetten szimpatikus volt a bv. hozzáállása, ami, ha belegondolunk mindenki előnyére vált. A többi fogvatartott nem érezte magát kevesebbnek (pusztán amiatt, hogy ők nem ismert színészek) és D. Roland is megtanulta a játékszabályokat: minden ilyen tevékenység magaviselethez, érdemekhez kötődik. Az öntevékeny körökben való részvétel kiváltság, ami az ott lévő 700 elítéltből csak 6-8 embernek jár. Szimpatikus volt - a másik oldalról - D. Roland alázatos hozzáállása, aki ezt elfogadta és türelmesen kivárta amíg bekerülhet (majdnem pontosan egy évet).

végzett és nem végzett embereknek okozhat problémát. A rendező minden alkalommal segített értelmezni, még a hangsúlyosabb részekre is külön figyelmet fordított.

A díszlet és a jelmez a börtön falain belülről került ki - más szakkörök adták munkájukat és idejüket, így nemcsak a szereplők, hanem a többi foglalkozás tagjai is "szerepet kaptak".

"DÖBBENET HOGY MENNYIRE FIGYELTEK EGYMÁSRA, FOLYAMATOSAN KÖZÖS, NAGY EGYÜTTLÉTET ÉREZTEM."

Pogány Judit

A tököli csapat a Kíváncsi Kiselefánt c. gyerekdarabot adta elő. Ez nem egy új produkció volt a résztvevő elítéltek életében, a rendszeres próba viszont igen. A színpadra vitt műben vizilovat játszó fogvatartott hozzátette, hogy egyszerű darabbal szerettek volna pódiumra lépni, olyannal, amit mindenki ért, és bárki meg tud tanulni.

Szemmel láthatóan ők pont ellentétesen gondolkoztak a tiszalökiekkel, viszont szakmai szempontból lehet, hogy emiatt is volt kevésbé értékelhető a produkció - ezt akár egy óvodában a gyerekek is gond nélkül megteszik, igaz a közösségi szellem építésére abszolút ösztönzően hatott, hiszen együtt alakították ki a végleges formáját az adott figurának.

A csapat a korábbi nyolc főből állt, az előadásig - szerencséjükre - senki sem szabadult vagy morzsolódott le⁴⁰. Mindegyik szereplő egy-egy állat bőrébe bújt, utánózva annak mimikáját, mozgását, hangjait, viszonylag kevés szöveggel. A jelmez egy fehér textil volt. Erre egy fogvatartott társuk festette fel a megjelenített (eljátszott) állat stilizált képét.

A következőkben nézzük meg, hogy a zsűri hogyan értékelte a döntősöket. Csadi Zoltán és Pogány Judit órákon keresztül mesélt az élményeiről, Pogány Judit külön hangsúlyozta, hogy ezt szerelemből csinálja az ember.

⁴⁰ Csizmadia Csaba megszúgta, hogy az előadás előtt pár nappal lett volna a főszereplőt játszó fogvatartottnak feltételes bírói tárgyalása. A bírónőt telefonon kérték meg, hogy későbbre tűzze ki.

III. 6. AZ ÍTÉLET

A zsűri olyan díjkategóriákat hozott létre, amik általában előkerülnek egy-egy színházi fesztiválon is. Jutalmazták a legjobb alakítást, rendezést, szövegkönyvet és a legjobb előadást, ami maga a fődíj volt. Ez a program azonban nem a szó legszorosabb értelmében vett versenyről szólt. Éppen ezért a zsűri igyekezett díjazni minden teljesítményt, ami mögött meglátszott a kemény munka. Ugyanakkor, ha mindenki kap valamit, akkor eltűnik a versenyszellem, tehát nem kaphatott minden döntős résztvevő díjat.

A legjobb alakítás a fővárosiaknak járt, a legjobb rendezéssel az IMEI-t díjazták, a legjobb szövegkönyv elismerését B. Péter Társak c. drámája kapta, míg a legjobb előadás díja a tiszalöki csapaté lett. Minden fogvatartott személyre szólóan kapott emléklapot a zsűri aláírásával, Pogány Judit "szeretettel" megjelölésével, amit több elítélt is kedves emlékként említett. Csadi Zoltán - saját pénzből - minden csapatnak egy-egy könyvcsomagot állíttatott össze, amelyet a börtönök könyvtárainak adományozott. Valamint, minden csapat kapott még valamilyen közösségi játékot, például csocsóasztalt.

Pogány Judit hangsúlyozta, hogy a legjobb alakítás díjának odaítélésénél az amatőr profizmusát értékelték. Vázolta, hogy a fővárosiaknál technikailag alkalmasnak érezték a csapatot arra, hogy színházat játszanak. Egy fegyelmezett, jó koncentrációjú gárdát láttak és náluk érezték, hogy köztük van az a szereplő, aki bátorsággal, erővel, elbizonytalanodás nélkül, teljes biztonsággal végigvitte a darabot - mint egy társulatnál a főszereplő. Csadi Zoltán a főszereplő alakítását ösztönös tehetségként definiálta: "semmi köze sem volt a színházhoz, ez érződött, mégis olyan természetesen viselkedett a színpadon mintha arra született volna, ezt nagyon jó érzés volt látni".

Az IMEI kiérdekelte a legjobb rendezés díját. Vitathatatlanul ők jutottak a legmesszebbre. Erejükön felül teljesítettek, a betegek, a nevelők, az intézet vezetősége. Mérhetetlen kitartásról és türelemről tanúskodtak, fűszerezve felkészültséggel és körültekintéssel. Gondolok itt olyan kihívásokra is, mint hogy egy-egy börtönnek egy rabszállítóra, egy őrre és a nevelőre volt szüksége ahhoz, hogy eljusson Dunaújvárosig. Ezzel szemben az IMEI-sek külön buszt béreltek,

szükség volt mindenekelőtt olyan börtönőrre, aki nem alkalmaz erőszakot⁴¹, továbbá orvos, több ápoló és nevelő kíséretére és persze arra, hogy ők végig szinte tétren álljanak: mi történik, ha megijed egy beteg a színpadon állva a sötétből vagy pont a fénytől, ha megzavarja őket bármilyen idegen zaj és egy sor hasonló új és veszélyes helyzet. Nagy dologra vállalkoztak és sikerült: megmutatták magukat és igenis képesek voltak arra, hogy végigvigyék az előadást. Csadi Zoltán sokkoló élménynek nevezte a látottakat. Az ő színpadi játékuk inkább érzelmileg érintette meg a zsűrit: azt látták, hogy ott vannak a színpadon, olyan állapotban amilyenben, mégis csinálják. Ugyanakkor az ő játékukban látták a legtöbb őszinteséget: amilyen szeretettel viszonyulnak a nevelőjük felé vagy amikor például az egyikük leejtett valamit és egy másikuk (a saját tempójában ugyan) felvette és odaadta neki. Állítása szerint itt olyan érzelmi regiszterek nyíltak meg, amelyek hatása alól az ember nem tudja kivonni magát. Pogány Judit arra emlékezett vissza, hogy fuldokló zokogás tört rá az előadáson. A betegekben lévő közlési szándéknak akkora ereje volt, hogy elmondása alapján a szakmában lévő színészek is tanulhatnának ebből a közlési vágyból, "bár el tudnánk lesni". Ő is kiemelte, hogy a nevelő, Liebl Judit végtelen türelme végig érződött: akiről tudta, hogy nem fog tudni a színpadon egyedül előre menni amikor rákerül a sor, őmellé leült az ágyra, megfogta a kezét és együtt mentek. Olyan is volt, amikor beteg ült betegtárs mellé, aki kikísérte, helyre kísérte. Azt hiszem azt láthatta mindenki, hogy hihetetlen emberség jelent meg a megnyilvánulásaikban.

A szöveggönyv díját természetes, hogy olyan műnek kellett kapnia, ami egyedi, ugyanakkor szakmailag mégis kimagasló. A Társak olyan dráma, aminek mind a nyelvezete, mind a mondanivalója olyan, ami illik a rendezvényhez, és a fogvatartottak életéről is egy láttelepet ad: tanulni tudnak belőle. Maga az előadás látványos elemet nem tartalmazott, nem voltak például akciójelenetek a színpadon - viszont érződött, hogy milyen gondolatokat akar közölni: filozófiai kérdéseket, komoly társadalmi problémákat boncolgat.

A verseny tulajdonképpen győztesei a tisztalökiek lettek. Az előadásból érződik, hogy mögötte komoly szakmai segítség volt (hogyan viszonyulnak a szöveghez, hogyan mondják azt el). Csadi Zoltán lehengerlőnek nevezte azt, ahogy "vadállat" kinézetű férfiak - akikkel az ember nem szívesen találkozna szembe egy éjszakai utcán - megváltoznak a színpadon azáltal, hogy

⁴¹ Hihetetlen, hogy erről nyíltan beszélünk, viszont senki sem torpan meg, hogy ez elfogadható-e.

klasszikus irodalmi darabbal dolgoznak egy szakember segítségével. Ahogy elkezdődött - noha a válogatón még félkész állapotban sem volt - látta rajtuk, hogy tetszik nekik és élvezik - sőt, azt is, hogy az identitásuktól teljesen idegen karaktereket formálhatnak meg: volt, aki női parókában játszott. Az előadás szinte régi színházi időket idézett, amikor minden szerepet férfiak játszottak (így talán még jobban illett a shakespeari környezetbe). Pogány Judit arra emlékezett, hogy látszott a csapatszellem, az, hogy együtt gondolkoznak, együtt küzdenek és figyelemmel kísérik egymást.

Megkérdeztem a zsűri színművész tagjaitól, hogy véleményük az értékelés során mennyire számított. Csadi Zoltán szerint a döntési javaslatok kiegyenlítették egymást, a szakmai véleményét elfogadták, sosem kérdőjelezték meg. Ő pedig arra volt kíváncsi, hogy a többiek bv.-s szemmel mit látnak. Ahogy elmesélte, mindkét zsűritársa alezredes fokozatú, nagyon tapasztalt ember, így ők - noha színházi értelemben laikusok - jobban mögé láttak a fogvatartottaknak, így például a börtönben betöltött szerepüknek is. Megjegyezném, hogy munkájáért sem Csadi Zoltán, sem Pogány Judit nem kapott semmilyen honoráriumot.

III. 7. ...EGYSZER VOLT BUDÁN KUTYAVÁSÁR?

Az 1. Börtönszínházi Találkozó elnevezés már magában hordozza a folytatásra utalást. Borsós Beáta úgy tudja, hogy biennálét terveztek a pálhalmiak, vagyis kétévente kerülne megrendezésre. A pálhalmi bv. intézet a rendezvény lebonyolításakor jelezte, hogy ők az elindítói, terveik szerint a szervezői feladatokat ugyanakkor kétévente mindig más vállalná, így a helyszín is mindig az adott, koordináló bv. intézethez igazodna. A 2012-es gyakorlatból kiindulva a felhívást idén nyáron kellett volna kiküldeni, azonban ez idáig senki sem kapott ilyet. A megkérdezett bv. intézetek a folytatásról különböző válaszokat adtak. Egy dologban azonban megegyezni látszottak: senki sem tud semmit arról, hogy lenne egyáltalán folytatás. Kíváncsiságból feltettem azt a kérdést, hogy ők elvállalnák-e a szervezést. Karakteres nemleges választ sehol sem kaptam, ugyanakkor mindenki megtalálta a megfelelő indokát - kifogását - hogy miért hárítsa még a gondolatot is. Volt, aki a pénzhiányra, volt, aki a kapacitás hiányára, volt, aki a rendezvény (vélt) eredménytelenségére hivatkozott és persze többen bedobták az új bv. kódex körüli fejetlenség "ütőkártyát" is.

A rendezvény egy nagyszerű példája annak, hogy igenis meg lehet valósítani a bv.-k jogszabályban megfogalmazott oktató, művelő szerepét. Nem kétséges, hogy eltökélt nevelőkre és parancsnokokra van szükség. Ha mindenki meghátrál, akkor hiába a jogszabály módosítások vagy az újszerű kezdeményezések, Magyarország saját magát csapja arcul, és a büntetés-végrehajtás visszasüllyed egy olyan gondolkodásmódra, amittől már rég elmozdultunk.

Történt már korábban is olyan esemény, amely sikert aratott és folytatható lett volna mégis elakadt a vezetés érdektelenségének sűrűjében...

Pogány Judit régebben is kapcsolatba került már a börtönszínházzal, igaz, akkor a börtön volt színház. 2008-ban a szegedi Csillagbörtönben a kétszeres gyermekgyilkosságért halálra ítélt Molnár Henrik László édesanyjának monodrámáját, a Pedig én jó anya voltam c. darabot adta elő. Abban a bv.-ben, ami - ahogy a darabban is elhangzik - a legszigorúbb börtön. Egy olyan előadással, ami akár bármelyik fogvatartott realitása lehet, hiszen az ottani nézőközönség mind emberölésért vagy annak kísérletéért ült. Ez az anyag (részben azért is, mert tudjuk, hogy valós dokumentáció) mindenkit megérint. Nagyon érdekelt, hogyan fogadták az elítéltek. A művész nő kölcsönös küzdelemként írta le az előadást: azt kellett kibírnia, hogy nyolcvan kopaszra nyírt férfival nézett farkasszemet, akiknek pedig az anyagot kellett kibírniuk. Vagyis azt, hogy ütköztette őket azzal az érzéssel, amit nem ők élnek meg. Elkövetik a bűnt, amiért felelniük kell és meg kell érteniük ennek súlyát. Azzal viszont nem kellett (addig) számolniuk, hogy a cselekedetükkel másnak, egy családtagnak mekkora fájdalmat okoztak. Elmondása alapján ez nagyon erősen érintette őket: volt, aki az előadás végeztével felállt és elmondta, hogy nem szerette sem őt, sem magát a darabot, mert fájdalmat okozott neki. Volt, aki úgy vezette le, hogy az ő anyja jobb volt, mint a darabban megtestesített Molnárné. Véleményem szerint, ha egy bűnelkövető teret enged az érzékenységének, az már magában hordozza a lehetőséget a változásra, tehát abban egyetértettünk Pogány Judittal, hogy ha ez az anyag fájdalmat okozott, akkor az előadás elérte a célját.

A sikeresség ténye tehát mindkét eseménynél igazolt, a folytatás azóta is várat magára. Lehet, hogy tényleg egyszer volt Budán kutyavásár?

IV. UTÓÉLET ÉS MOTIVÁCIÓK

Hogyan jutalmazunk vagy elég a dicsérő szó? Az elismerés kiemelt jelentőségű - nemcsak a börtönlakók számára - hiszen ez motiváció a későbbi tevékenységeinkre, öntudatunk erősítésére. Ennek formája többféle is lehet. A szabadságvesztés nemcsak a legdrágább büntetés, de egyben a legsúlyosabb is, alkalmazásának - ahogy Ruzsonyi Péter kriminálpedagógus is hangsúlyozza⁴² - akkor van értelme, ha haszonnal jár.

Csak, hogy néhány példát említsek a nemzetközi gyakorlatból: Brazíliában, ha egy elítélt elolvas egy könyvet - és megírja az olvasónaplót hozzá -, akkor négy nappal csökkentik a büntetését⁴³. Romániában a munkavégzéssel lehet a büntetést csökkenteni, (a jogszabály szerint ötnapi munka hatnapi szabadságvesztéssel arányos⁴⁴). Interjúalanyaim közül, O. Ádám (először) az Egyesült Államokban töltötte le azt a börtönbüntetést, amit most Magyarországon állítása szerint ugyanazért a bűncselekményért újfent leülni kényszerül. Ő tájékoztatott az USA-beli börtönben szerzett tapasztalatairól. Ott a fogvatartottakat a magaviseletük alapján differenciálják. Amikor bevonulnak, mindenki azonos körülményekkel rendelkező cellákba kerül. Évente felülvizsgálják, hogy az elítéltek hogyan viselkedtek, mit tanultak. Jó magaviselet esetén elkerülnek egy másik börtönbe, ahol jobbak a körülmények. Ha itt is az előírt szabályokat betartja és ezen felül közösségépítő tevékenységekben is részt vállal, akkor megint egy fokot feljebb léphet. O. Ádám a harmadik szintig jutott, ahol a cellában már csak ketten voltak, saját fürdőszobájuk, pár cellával közös konyhájuk volt. A bv. körül itt már nem szögesdrótos kerítés volt, hanem csak a betonra volt felfestve, hogy meddig mehetnek. Mivel dolgozó fogvatartott volt (ott is), így kapott egy kártyát, amivel az étkezéseknél nem kellett végigvárnia a hosszú sorokat. Tulajdonképpen bármit tett, ami jó vagy hasznos, azért kapott valamilyen elismerést. Ugyanez a rendszer persze fordítva is igaz, ha valaki nem fejlődik akkor nem lép szintet, sőt, akár visszafelé is lehet lépkedni. Továbbá, több országban - főként az angolszász országokban -

⁴² P., Ruzsonyi: *A börtönök világáról a Ludovika Szabadegyetemen*, 2014 október, elérhető: <http://uni-nke.hu/hirek/2014/10/31/a-bortonok-vilagarol-a-ludovika-szabadegyetemen>

⁴³ A. Boadle, P. Murphy: *Reading offers Brazilian prisoners quicker escape*, Reuters, 2012, elérhető: <http://www.reuters.com/article/2012/06/25/us-brazil-prison-reading-idUSBRE85O0WR20120625>

⁴⁴ H. Cartner: *Prison Conditions in Romania*, Helsinki Watch Report - Division of Human Rights Watch, 1992, p. 24

létezik az ún. parole board intézménye is, akik meghatározott szabadságvesztés letöltése után határozhatnak, hogy biztonsággal kiengedhető-e a börtönből egy fogvatartott⁴⁵. Kivételt képez a szándékos emberölés büntette, aminél az életfogytig tartó szabadságvesztés szinte automatikus.⁴⁶ Félreértés ne essék: ha a parole board úgy dönt, hogy az elítélt "szabadulhat" az nem a büntetésének csökkentését jelenti, csupán azt, hogy nem a rácsok között kell letölteni a teljes büntetését.

Nálunk a fentiekhez hasonló példát nem tudok említeni - bár kicsit hasonló a feltételes szabadságra bocsátás - pedig lehet, hogy szükség volna arra, hogy értelmes és elérhető célokat állítsunk az elítéltek számára. Ezek után vajon milyen motivációja lehet egy fogvatartottnak arra, hogy részt vegyen egy eseményen, amelyért esetleg semmilyen jutalmazást nem kap?

IV. 1. ELKÉPZELÉSEK ÉS CÉLOK

Ellentmondásos a nevelők és fogvatartottak meglátása arról, hogy vajon miért vállalták a felkészülést és az eseményen való részvételt. Míg a bv. nevelői, vezetői szerint kizárólag a jutalom volt a motiváló erő, addig a fogvatartottak egyike sem említette. Tegyük hozzá nem is kaptak (kivéve két intézményt), volt, ahol előre nem is ígértek.

Gyöngyösi Imre elmondta, hogy náluk a szereplők mindegyike kapott valamilyen jutalmat, hiszen, ahogy hangsúlyozta, ez az egyetlen motivációs erő. Hozzá tartozik, hogy betartották az ígéretüket, az egyik főszereplőt játszó fogvatartott például jutalom eltávozást kapott. A fővárosiaknak semmilyen jutalmat nem ígértek, az előadás után viszont jutalom családi beszélőn találkozhattak a szeretteikkel, akik még süteményt is hozhattak be. O. Ádám és F. Gábor ugyanakkor nyomatékosították, hogy csak az időt akarták hasznosan eltölteni és amennyire lehetséges ez egy börtönben: szórakozni.

⁴⁵ A. Hill: *Inside the Parole Board: how freedom is granted or denied for prisoners*, the Guardian, 2010, elérhető: <http://www.theguardian.com/law/2010/jul/19/parole-board-members-speak>

⁴⁶ K. S., Williams: *Textbook on Criminology - Punishment*, Oxford University Press Inc. New York, Fourth Edition, 2001, p. 41

Az IMEI ebből a szempontból is speciális. Mint korábban is írtam, ott kimenő nincs, a jutalom általában kávé. Sallay Amália nevelő arról számolt be, hogy akárhány programot talál ki (például szavalóverseny, ki mit tud), a betegek rendszerint ugyanazt a kérdést teszik fel: "nevelőnő, kávé lesz?" Míg a férfi szereplők legemlékezetesebb momentuma a találkozóról a hazafelé kapott jégkrém volt, addig a hölgyek ezt nem is említették. Egy dolgot viszont elmeséltek - amit előtűk a nevelő is mondott -, szerettek volna egy levelet írni Pogány Juditnak, amelyben meghívják az intézetbe szakmai tanácsok adása végett. Ez a levél akár elkészült, akár nem, egy indikátora annak, hogy megérintette őket a szereplés és vágytak a folytatásra.

A Kíváncsi Kiselefántban vizilovat alakító fogvatartott elmondása alapján dicséret sokkal kevesebb energia és munkabefektetés mellett is elérhető (például, ha két plakátot kiszögel a faliújságra), tehát a nyolc hónap próba nem ennek a függvénye. Sokkal rosszabb hatása van annak, hogy ha megígérnek valamit, azt egyáltalán nem teljesítik, sőt, még csak meg sem indokolják miért marad el a teljesítése. Az akkori tököli parancsnok nyilvános ígéretet tett Dunaújvárosban, hogy a jó szereplésükre tekintettel, személyesen is meglátogatja őket, hogy gratuláljon a teljesítményükhöz. Ezt azóta is várják. Kifejezetten csalódottak voltak, hogy a vezetés nem foglalkozott velük. Megjegyezni kívánom, hogy a meglátogatott intézmények közül a tököli bv. akkori parancsnoka volt az egyetlen, aki a próbák alatt egyszer sem tette tiszteletét közöttük. Lehetséges-e, hogy az érdektelenség, vagyis egy ilyen megnyilvánulás értelmetlenné tehet közel egyévi munkát?

Ha a bv. vezetői, illetve személyzete így áll hozzájuk, akkor mit várunk, mit várhatunk el tőlük?!

Pálhalmán nem ígértek jutalmat, Pleszné Antal Ágnes szerint az is éppen elég, hogy a fesztivál alkalmára kijöhettek a bv.-ből, illetve, hogy kellő figyelmet kaptak az intézmény falain belül is. A munkát végzőket a próbák idejére a döntő közeledtével felmentették, sőt, alapos felkészülési lehetőségeket kaptak. Elmesélése szerint az egyik szereplő megpróbálta megzsarolni őket (jutalom eltávozás elérése érdekében), a szerepének visszaadásával. A nevelők ezt nagyon jól reagálták le, hiszen közölték az illetővel, hogy a többiekkel neki kell közölnie, hogy cserbenhagyja a csapatot. Természetesen a szereplő rögtön visszavonulót fűjt, és semmit sem

mondott a társulatnak. Még az is elképzelhető, hogy átérezte, hogy több ember félévi munkáját a saját céljai érdekében áldozná fel.

Tiszalökön nem járt jutalom, sem a részvételért, sem a sikerért - ezt előre tisztázták a fogvatartottakkal: ha indulnak, akkor maguk miatt (vagy a társaik miatt) vagy bármi egyéb miatt tegyék. A csapat nagyon motivált volt, kölcsönösen segítették egymást. F. Sándor kiemelte, hogy úgy érezték: ennek tétje van és hatalmas küzdelem lesz. Azt is tudták, hogy ez egy olyan lehetőség ahol a zárkát elhagyva, emberként (nem fogvatartotti minőségben) viselkedhetnek és úgy is bánnak velük. Ebből látszik, hogy nemcsak beígért jutalmakért, hanem önmaguk megtalálásáért és a bizonyítási vágy miatt motiválhatóak az elítéltek.

Csadi Zoltán azzal a paradoxonnal operált, hogy talán azért jelentkeznek az elítéltek színjátszásra, hogy önmaguk lehessenek. Ez akár igaz is lehet, hiszen a börtön falain belül mindenki szerepet játszik, a színjátszás pedig lehetőséget ad arra, hogy megmutathassák igazán magukat, kizökkenve a mindennapok szerepéből.

IV. 2. UTÓHATÁS

L. András, akit kemény erőfeszítésekbe került megnyerni a Társak c. darabban való szereplésre, annyira megkedvelte a játékot, hogy a kétnapos döntő után azt mondta, ha kikerül, egy amatőr színjátzó csoporthoz szeretne szegődni. Sajnos őt - bár próbáltam - a dolgozat leadásáig nem sikerült meginterjúvolnom, mivel már a börtön falain kívülre került. A darab szerzője, B. Péter tanító szerepét az intézményen belül a többi fogvatartott is felismerte - köszönhetően a színpadi megjelenésnek -, írni-olvasni tanítja őket és az általa vezetett irodalomszakkör is népszerűsége tette szert. Azt tervezi, ha kikerül, a forgatókönyveivel, novelláival szeretne ismertségre szert tenni. Az azóta eltelt idő alatt 6 színdarabot, 62 novellát, körülbelül 300 verset írt és ír, valamint egy dokumentumregényt a saját életéről. Azt, hogy tehetséges mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a zsűri elnöke várja is a jelentkezését.

Nagyon érdekes a tiszalökiek hozzáállása. Ők ugyanis nemcsak a saját intézetükön belül éreztették az összetartozást, hanem a színházi program alatt minden csapatnak ugyanolyan

lelkesedéssel izgulták végig az előadását és mindenkit hangos tapssal jutalmaztak. Ők voltak az egyetlen ilyen csoport. F. Sándor elmesélte, hogy a felkészülés alatt találkozott először Shakespeare nevével és utána olvasott, hogy ki volt ő, milyen művei vannak, majd ezt a tudást a cellatársaival is megosztotta "irodalmi est" formájában. H. Mihály arról beszélt, hogy neki a családi kapcsolatait állította helyre ez a megmozdulás, hiszen be tudta bizonyítani önmagának és a családjának is, hogy nemcsak a bűnözésen jár az esze. Nevelője szerint ez fontos mérföldkő volt az eddig befelé forduló ember számára. A színjátszó kör azóta is folyamatosan működik, bár a szereplők változnak, mégis át tudják adni egymásnak a játék szellemiségét.

Az IMEI-ben mind a férfi, mind a női részlegen megfigyelhető volt a változás. A férfiaknál az egyik ápolat arról számolt be, hogy számára az volt a legnagyobb élmény, hogy ki tudott állni és elmondani a szerepét. Később a nevelőtől megtudtam, hogy több éve egyáltalán nem volt hajlandó megszólalni. Valószínűsítette, hogy a csoportos színjátszás segített neki leküzdeni ezt a fóbiáját. A női osztály a sikeren felbuzdulva a mai napig működtet színjátszó kört, minden hónapban az aktuális ünnepeknek megfelelő darabot kiválasztva készülnek, amit bemutatnak az intézményen belül. Itt is a csapat erejét bizonyítja, hogy az egyik írni-olvasni nem tudó társukat a szerep felmondására tanították meg, azáltal, hogy folyamatosan ismételték neki. Elképzelhetőnek tartom, hogy ha nem erről az intézményről van szó, akkor ténylegesen írástudóvá válhatott volna a társuk.

A tököliek díjjal nem gazdagodtak a döntőn, mégis intenzív színházi élet indult be náluk. Lehetséges, hogy ennek személyi oka is van, hiszen a tiszalökiek rendezője ide került át, és tovább folytatta áldásos tevékenységét. A színjátszó kör legutóbb a Kis Herceggel lépett fel a bv. intézményen belül. Az előadás sikerére jellemző, hogy közel száz fiatalos feszlűt fegelemmel figyelt végig a műsor folyamán. A Kíváncsi Kiselefántban vizilovat játszó fogvatartott azt taglalta, hogy teljesen megváltozott a színházalakítási technikájuk, sokkal részletgazdagabb lett az előadásmódjuk, nem azonnal a színpadra akartak menni, hanem most már azt is tudják mi az például, hogy olvasópróba. Még arra is tudnak figyelni, hogy legyen beugró ember, ha valaki éppen nem tud jelen lenni. Mindenképpen biztató, hogy az eddigi állathang-utánzások helyett, most már hosszabb szövegrészeket mondanak a színpadon. Jelenleg a karácsonyra készülnek, amikor a SÖR (Shakespeare Összes Rövidítve) c. darabot

adják elő. Az, hogy folyamatosan új darabokat tanulnak, egyre inkább nehezítve saját munkájukat, arra enged következtetni, hogy az élet más területén is fejlődni szeretnének.

Az általam meglátogatott intézmények közül nem mindegyikben mérhető a siker, hiszen például a fővárosiaknál olyan gyorsan cserélődik az állomány, hogy nem tudnak színjátszó csapatot összehozni. O. Ádám és F. Gábor említették, hogy már a Színházi Találkozónál is aggódtak, hiszen a szereplők egyharmadát közben áthelyezték vagy kiengedték. Viszont elmondták, hogy ha lenne lehetőségük, akkor szívesen részt vennének bármilyen kulturális programon. Pálhalmán sajnos nem volt lehetőségem fogvatartottal beszélgetni és kizárólag általánosságokat tudtam meg a nevelési feladatokról, amely valljuk be, ugyan hasznos, de nem a kutatásomat segítette elő.

IV. 3. EGY RENDEZVÉNY MÉG NEM ELÉG

Láthattuk, hogy a Börtönszínházi Találkozó sokkal több fogvatartottat ért el, mint amennyien a színpadon felléptek. Tudomásom szerint a résztvevők közül, akik már szabadultak, azóta sem kerültek összetűzésbe a törvénnyel.

Egy ilyen börtönszínházi projekt - ráadásul folytatás nélkül - nagyon kevés, kellene még legalább ezer ilyen esemény. Viszont elengedhetetlen, hogy a bv. még jobban nyisson a nyilvánosság felé. A Dunaújvárosban bemutatott, vagy az azóta megrendezett előadásokkal színházi körökön kívül is fel lehetne lépni, akár olyan helyeken, ahol mindig van érdeklődés kulturális programokra: nevelő intézetekben, hajléktalan szállókban, idősök otthonában vagy bármilyen szempontból hátrányos helyzetben lévő emberekkel foglalkozó intézményekben. Ezek a helyszínek nemcsak lehetőséget biztosítanak, hanem azt az üzenetet is továbbítják, hogy "ez is egy lépcső a társadalmi együttéléshez".

Csizmadia Csaba mesélte, hogy amikor lehetősége adódik, igyekszik programot szervezni az elítélteknek. Például kivitte őket a szentendrei Skanzenbe, az MNB-be, és a József Attila színházba előadást megtekintetni. Ezekről a lehetőségekről a fogvatartottak egymásnak mesélnek. Ösztönző lehetne a részvétel kiharcolása: egyfelől időszakos kimenekülés a

monotonitásból, másfelől tanulási lehetőség, nem is beszélve arról, hogy így akár olyan helyekre eljuthatnak, ahova eddig nem volt lehetőségük. Működhet ez fordítva is. A "győri modell" abból indul ki, hogy a bv. háromszereplős: az épületen belül a fogvatartottak és a bv. személyzete, illetve az épületen kívüliek. Mihály Attila bv. parancsnok szerint az ő dolguk, hogy koordinálják a társadalom és a büntetésüket töltők közötti kapcsolattartást. Ezért minél több szereplővel igyekeznek együtt dolgozni - folyamatosan keresik az együttműködést különböző civilszervezetekkel, színházakkal, iskolákkal.

Milyen programok legyenek a bv.-ben? Fontos, hogy ne a latin-amerikai sorozatok vagy az aktuális valóságshow televízióval való megtekintése töltse ki a napjaik nagy részét, valamint ne ez legyen a fő beszédtema. Csadi Zoltán szerint már az is jót tesz, ha látnak valami minőségibb dolgot, egy magasabb kultúrát.

Nélkülözhetetlen az, hogy mivel a bv.-n belüli színház vagy filmvetítés mindig céltudatos, konkrét üzenetet közvetít, így annak befejezése a megbeszélés legyen a látottakról. Ilyenkor kiderülhet, hogy kiben, mi csapódott le, mennyire volt felkavaró, mit fog mesélni a cellatársainak, miközben ez egy informális tájékoztatás is a bv.-nek, hogy érdemes-e abban a témában további programot szerveznie. Mindez nem pénzbe kerül, hanem a bv.-nek kellene kapcsolatot teremtenie, amihez inkább szemléletváltás szükséges.

V. ÖSSZEGZÉS

A Börtönszínházi Találkozó egy olyan kezdeményezés, ami a börtön falain belül történő művészeti foglalkozások "hozadékait" megmutatja a börtön falain kívüli világnak. Maga a rendezvény nem csupán az előadásokról szólt, hiszen a színház előterében kiállítást rendeztek fogvatartottak képeiből, festményeiből.

Az elmúlt félév során az empirikus kutatásom révén a börtönökben zajló művészetterápiák pozitív és negatív hatásait felmérhettem. Itt jegyezném meg, hogy csak pozitívumot tapasztaltam: azt, hogy - az állam büntetőpolitikai tevékenysége révén - a társadalom által bezárt és elszigetelt emberek "jók" is tudnak lenni. Természetesen egy fogvatartott sokkal több dicséretre vágyik, és egyértelműen éreznie kell, hogy az ember jó szándékkal, azt mondanám szeretettel jött. A jungi alapvetés azt mondja, hogy „ahol a szeretet uralkodik, ott nincs hatalomvágy, és ahol a hatalomé az elsőbbség, ott nyoma sincs a szeretetnek”⁴⁷ (hiszen ezek egymás árnyékai) - ez tökéletesen kirajzolódott a börtönök világában. Ahol a nevelők megbecsüléssel, bizakodással álltak az elítéltekhez, ott sokkal érezhetőbb fejlődést lehetett megfigyelni. Az nem elég, hogy a fogvatartottak megválasztják az esélyét annak, hogy megérintődhessenek, ebben szükségük van olyasvalakire, aki meg is mutatja hogyan tegyék ezt. Colin Riches szobrász rendszeresen tart mentális zavarban szenvedőknek, és fogvatartottaknak művészetterápiás foglalkozásokat angol börtönökben. Szerinte bármilyen kezelés vagy reform program, így a művészetterápia is csak akkor célravezető⁴⁸, ha az elítéltek, a terápiát vezetők és bv.-s dolgozók (a vezetőséget is beleértve) ugyanazzal a kölcsönös bizalommal, egymás iránt tiszteletet tanúsítva működnek együtt.

Kutatásom során azt is megtapasztalhattam, hogy bizonyos bv. intézetek dolgozói nem a pozitív következtetéseket vonták le a találkozóból, inkább elméleteket gyártottak, hogy ki, miért és milyen díjat vihetett haza. Volt olyan bv., ahol a személyzet humorosnak gondolt homofób megjegyzéseket tett az elítéltekre. Ezek, meglátásom szerint nem részei a büntetés-

⁴⁷ C. G., Jung-ot idézi: L. H., Rossiter: *The Liberal Mind: The Psychological Causes of Political Madness*, Free World Books LLC, United States, 2006, p. 116

⁴⁸ C., Riches: *The hidden therapy of a prison art education programme*, in: M., Liebmann: *Art therapy with offenders*, Bristol, 1994, p. 78

végrehajtás feladatának (a jogszabály sem említi) és nem vezet előre. Végtevére is, ahogy Dosztojevszkij⁴⁹, később Churchill is⁵⁰ megfogalmazta, a társadalom civilizáltságának fokmérője az, ahogyan a fogvatartottaival bánt... A tisztességes hozzáállás márpedig ingyen van.

A dolgozatomban bemutatott rendezvény úgy gondolom, hogy a társadalom egésze számára hasznos, hiszen kultúrát mutat be a hétköznapi, kívülálló embernek is. A korábban említett kiállítás - a Börtönszínházi Találkozóhoz hasonlóan - kuriózum, hiszen bv.-ben készült művek, ha nagyon jók is, maximum a parancsnoki irodáig jutnak, társadalmi közönséghez szinte soha. 2009-ben hasonló tárlatot, Kereten kívül címmel rendeztek a szegediek az országgyűlési biztos hivatalában. Az ombudsman az éves jelentésében⁵¹ külön kitért ennek terápiás hatására: a börtönlét eredményezte elszigeteltség, a szerettek elvesztése, a kapcsolatok meglazulása rengeteg szenvedést okoz a büntetésüket töltőknek. Ebben a pszichés állapotban különösen nagy szükség van arra az érzésre, amit akár az alkotás felszabadultsága és öröme nyújthat és ez a kész műben is megmutatkozik.

Sajnos Magyarországon (egyelőre) nincs annak hagyománya, hogy ennek kapcsán a fogvatartott anyagi juttatásban részesülhessen. Az Egyesült Államokban ez évtizedek óta működik, például a Frackville börtön és a Philadelphia Museum of Art közös "Inside Out" projektje⁵² több száz festmény és rajz kiállításával hihetetlen népszerűsége tette szert. Ezáltal az eladott művészeti alkotások legálisan szerzett keresetet tudnak biztosítani, így ösztönözni arra, hogy mások megkárosítása nélkül is jövedelemhez lehet jutni. Akár az is elképzelhető, hogy folytatva ezt az irányvonalat, szabadulásuk után, naiv művészként sikereket érnek el vagy elmélyülnek ennek tanulásában, tökéletesítésében.

⁴⁹ F. Dosztojevszkij-t idézi J. D., Gleissner: *Prison and Slavery - A Surprising Comparison*, Outskirts Press Inc., USA, 2010, p. 28

⁵⁰ W. Churchill-t idézi A., Taylor: *The Prison System and Its Effects: Wherefrom, Where to, and Why?*, Nova Science Publishers, New York, 2008, p. 49

⁵¹ Beszámoló az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről - 2009 (J/11903), Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010, pp. 84-85

⁵² C., Wisker: *What one museum does for prison art*, In: D. Gussak, E. Virshup: *Drawing time - Art therapy in prisons and other correctional settings*, Magnolia Street Publishers, 1997, pp. 231-239

V. KONKLÚZIÓ

Nem abban érezném a rendezvény vagy bármiféle szakkör kiemelkedő sikerét, hogy amikor az utcán legközelebb kirabolnak, közben Shakespearét szavalnak vagy akár bármely költőnk irodalmi munkásságából szemezgetnének. Viszont mindenképpen pozitív fejlődés, hogy azok az emberek, hogy akiknek írni-olvasni nem sikerült megtanulniuk társadalmi keretek között, azt a börtön falain belül önként és dalolva megteszik.

Pozitív visszacsatolás számukra, hogy valaki felfigyel erre a rendezvényre és nemcsak az előadásokra kíváncsi, hanem a szereplők véleményére is nagy hangsúlyt fektet.

Azt, hogy a fogvatartottakra mekkora hatást gyakorolt ez a rendezvény, minden egyes elítéltnél éreztem: volt, akikkel két-három órát beszélgettem. Természetesen hatalmas dolog a monoton életükben, hogy valaki, ráadásul egy külsős bejön hozzájuk, pusztán azért, hogy meghallgassa az ő érzéseiket, élményeiket. Láttam rajtuk, hogy nekik is öröm, hogy ezt elmesélhetik és nemcsak azért, hogy addig se a zárkájukban unatkozzanak, sokkal inkább azért, hogy valakivel őszintén tudjanak beszélgetni. Több fogvatartott a beszélgetésünk végén megköszönte, hogy végre valaki emberként kezelte őket. Sőt, több elítélt annyira készült az érkezésemre, hogy ajándékot is kaptam, B. Péter például a Társak c. drámájának első, kézzel írt példányát, a Kíváncsi Kiselefantban vizilovat alakító fogvatartott pedig egy vizilovat ábrázoló textíliát (ami a jelmezének része volt) szeretett volna emlékebe adni. Ez utóbbit a tököli bv. intézet sajnálatos módon nem engedte, így távozásom előtt elvették tőlem.

Úgy érzem, hogy sokkal több olyan nevelőre van szükség, mint Pappné Baranyi Edina, és eltökélt parancsnokra, mint Mihály Attila, akik idejüket és energiájukat nem kímélve igyekeznek megtenni mindent azért, hogy a fogvatartottak azzal az érzéssel hagyják el a börtön falait, hogy be tudnak illeszkedni a társadalomba.

FORRÁSJEGYZÉK

1979. évi 11. törvényerejű rendelet

2012. évi C. törvény

2013. évi CCXL. törvény

AJB - 5019/2012. - az alapvető jogok biztosának jelentése a pszichiátriai betegek ellátásáról

A. N., Carpenter: *Beccaria, Cesare: Classical School*, academia.edu, 2010

A., Szász: *A Magyar Helsinki Bizottság*, Esély, 2001/5

A., Taylor: *The Prison System and Its Effects: Wherefrom, Whereto, and Why?*, Nova Science Publishers, New York, 2008

Beszámoló az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről - 2009 (J/11903), Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010

C., Riches: *The hidden therapy of a prison art education programme*, In: M., Liebmann: *Art therapy with offenders*, Bristol, 1994

C., Teasdale: *Art therapy as part of a group therapy programme for personality disordered offenders*, *Therapeutic Communities* 18 (3), 1997

C., Wisker: *What one museum does for prison art*, In: D. Gussak, E. Virshup: *Drawing time - Art therapy in prisons and other correctional settings*, Magnolia Street Publishers, 1997

D., Beyleveld: *Identifying, explaining and predicting deterrence*, in: *The British Journal of Criminology*, Vol. 19, No. 3, 1979

D., Waller: *A consideration of the similarities and differences between art teaching and art therapy*, in: *Art as a Therapy*, Tavistock/Routledge production, New York, 1984

E., Belovics, I., Lajtár, J., Pacsek, Gy., Vókó: *A büntetés-végrehajtási jog kézikönyve - Az elítéltek nevelése, célszerű foglalkoztatása, képzése, kapcsolattartása*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2001

E., McCourt: *Building up to a sunset*, In: M., Liebmann: *Art therapy with offenders*, Bristol, 1994

E. S., Day, G. T., Onorato: *Making art in a jail setting*, In: H. Wadeson, J. Durkin, D. Perach: *Advances in art therapy*, John Wiley & Sons, New York, 1989

"-emzé-": *A külvilágot jelentő deszkák*, Börtönújság, CXVI. évf., 2013 június

H., Cartner: *Prison Conditions in Romania*, Helsinki Watch Report - Division of Human Rights Watch, 1992

I., Lajtár: *Büntetés-végrehajtási jog - Jegyzet*, Patrocinium Kft., Budapest, 2011

J. D., Gleissner: *Prison and Slavery - A Surprising Comparison*, Outskirts Press Inc., USA, 2010

J., Forgács: *Büntetés-végrehajtási nevelés*, In: Rendészeti Szakvizsga Bizottság: *Büntetés-végrehajtási igazgatás*, 2012

J., Lőrincz: *A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban c. előadás szerkesztett változata*, elhangzott a 2006. november 15-én megrendezett 1956 szilánkjai c. konferencián a volt Rendőrtiszti Főiskolán

K. S., Williams: *Textbook on Criminology - Punishment*, Oxford University Press Inc. New York, Fourth Edition, 2001

L. H., Rossiter: *The Liberal Mind: The Psychological Causes of Political Madness*, Free World Books LLC, United States, 2006

L. R., Hammit: *What's Wrong with the Picture - Reviewing Prison Arts in America* [comments], Saint Louis University Public Law Review, Vol., 2011

L., Korinek: *Börtön-kultúra c. előadás*, elhangzott a 2010. október 28-29. között megrendezett A börtön kultúrája - kultúra a börtönben c. konferencián a Pécsi Tudományegyetemen

L., Pál: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976

N., Hall: *Creativity & incarceration: The purpose of art in a prison culture*, In: E., Virshup: *Drawing time: Art therapy in prisons and other correctional settings*, Magnolia Street Publishers, Chicago, 1997

P., Cseri: *Szerepjáték zárkában és színpadon*, Népszabadság (Hétvége melléklet), 2013. június 29.

P. R., Ryan: *Theatre as prison therapy*, The Drama Review: TDR, Vol. 20, No. 1 - Theatre and Therapy, The MIT Press, 1976

P., Ruzsonyi: *Kriminálpedagógia és a büntetés-végrehajtás* In: Rendészeti Szakvizsga Bizottság: Büntetés-végrehajtási igazgatás, 2012

R. M., Williams: *Teaching the arts behind the bars*, Northeastern University Press, Boston

T., Fiáth: *Időélmény a börtönben* c. előadás, elhangzott a 2010. október 28-29. között megrendezett A börtön kultúrája - kultúra a börtönben c. konferencián a Pécsi Tudományegyetemen

T., Legát: *Börtönszínházak Országos Találkozója - "Fényt hoznak az életünkbe"*, Magyar Narancs, 2013. június 27.

ONLINE ELÉRHETŐ FORRÁSOK:

A. Boadle, P. Murphy: Reading offers Brazilian prisoners quicker escape, Reuters, 2012, letöltés ideje: 2014. okt. 4.: <http://www.reuters.com/article/2012/06/25/us-brazil-prison-reading-idUSBRE85O0WR20120625>

A., Hill: Inside the Parole Board: how freedom is granted or denied for prisoners, the Guardian, 2010, letöltés ideje: 2014. okt. 4.: <http://www.theguardian.com/law/2010/jul/19/parole-board-members-speak>

BVOP: Számok, tények 2012, letöltés ideje: 2014. szept. 13. : <http://www.bvop.hu/?mid=77&cikkid=1973>

BVOP: Számok, tények 2013, letöltés ideje: 2014. szept. 13.: <http://www.bvop.hu/?mid=77&cikkid=2168>

Fiataikorúak Büntetés-végrehajtási Intézete - Általános tájékoztató az Intézetről, letöltés ideje: 2014. szept. 26.: <http://www.bvtokol.hu/index.php/bemutatkozas>

KSH: Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, éves, letöltés ideje: 2014. nov. 3.: <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

Legfőbb Ügyészség: Bűnözés és igazságszolgáltatás, 2005-2013, közzétéve 2014. máj. 10.

LÜ.: Tájékoztató a bűnözésről 2008. év, közzétéve 2009. nov. 4.

LÜ.: Tájékoztató a bűnözésről 2009. év, közzétéve 2010. szept. 6.

LÜ.: Tájékoztató a bűnözésről 2010. év, közzétéve 2011. júl. 28.

LÜ.: Tájékoztató a 2011. évi bűnözésről, közzétéve 2012. aug. 7.

LÜ.: Tájékoztató a 2012. évi bűnözésről, közzétéve 2013. szept. 16.

letöltés ideje: 2014. nov. 3.: <http://www.mklu.hu/cgi-bin/infoszabdok/doktar.pl?focsoport=2&csoport=14#open>

Magyar Helsinki Bizottság: Börtön-pszichiátrián sem alkalmazható „kémiai kényszerzubbony”, 2012, letöltés ideje: 2014. okt. 15.: <http://helsinki.hu/borton-pszichiatrian-sem-alkalmazhato-kemiai-kenyszerzubbony>

P., Ruzsonyi: A börtönök világáról a Ludovika Szabadegyetemen, 2014 október, letöltés ideje: 2014. nov. 10: <http://uni-nke.hu/hirek/2014/10/31/a-bortonok-vilagarol-a-ludovika-szabadegyetemen>